

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Д. М. Вітченко

ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми навчання зі спеціальності G17 – Архітектура та містобудування)

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2026

УДК 72.01

Вітченко Д. М. Історія архітектури України : конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми навчання зі спеціальності G17 – Архітектура та містобудування / Д. М. Вітченко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2026. – 74 с.

Автор

канд. арх., доц. Д. М. Вітченко

Рецензент

К. Т. Черкасова, доктор архітектури, доцент, професор кафедри реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів (Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова)

Рекомендовано кафедрою реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів, протокол № 1 від 15 серпня 2025 р.

© Д. М. Вітченко, 2026

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП. ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ.....	4
1 АРХІТЕКТУРА НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ТА КИЇВСЬКОЇ РУСІ.....	6
Тема 1 Будівництво у первісних племен на території України.....	6
Тема 2 Архітектура античних держав Північного Причорномор'я.....	8
Тема 3 Будівельна культура доби раннього залізного віку на території України.....	11
Тема 4 Архітектура Криму V–VIII ст.....	13
Тема 5 Архітектура Київської Русі X–XI ст. на території України.....	16
Тема 6 Архітектура Київської Русі XII–XIII ст. на території України.....	19
2 АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ XIV–XVII ст.....	24
Тема 7 Архітектура XIV ст. – першої половини XVI ст.....	24
Тема 8 Архітектура другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст.....	26
Тема 9 Архітектура другої половини XVII ст. – 70-х рр. XVIII ст.....	29
Тема 10 Українська народна дерев'яна архітектура.....	34
3 ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ XVIII–XX ст.....	37
Тема 11 Архітектура України другої половини XVIII ст.....	37
Тема 12 Архітектура України першої половини XIX ст.....	43
Тема 13 Архітектура України другої половини XIX ст.....	50
Тема 14 Архітектура України першої половини XX ст.....	58
Тема 15 Архітектура України другої половини XX ст.....	67
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП. ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

Дисципліна «Історія архітектури України» спрямована на засвоєння основних історичних етапів та особливостей архітектурно-містобудівного розвитку на теренах сучасної України. При цьому особлива увага приділяється такому важливому чиннику як багатонаціональний характер архітектурної спадщини в Україні, впливи на неї як східних, так і західних традицій.

Об'єктом вивчення є пам'ятки вітчизняного зодчества та іконографічні, архівні й бібліографічні джерела про пам'ятки архітектури України, які не збереглися.

Предметом є зміст формотворення й стиле становлення у вітчизняному історичному досвіді розвитку архітектури.

Основними завданнями дисципліни є дати знання та навички щодо оцінювання впливу соціально-економічних аспектів на історичний розвиток архітектури та містобудування. Застосування стилістичних рис й композиційних засад різних історичних стилів під час проектування нових і реконструкції існуючих архітектурно-містобудівних об'єктів з урахуванням комплексу факторів впливу і конкретних містобудівних умов.

Міждисциплінарні зв'язки. Вивчення цієї дисципліни безпосередньо спирається на інші дисципліни, такі як «Історія архітектури, містобудування, мистецтв та дизайну» та «Історія архітектури та містобудування від Відродження до Модерну».

Архітектурна й містобудівна спадщина – важлива складова іміджу будь-якої цивілізованої держави. Вивчення архітектурно-містобудівної спадщини з метою її збереження, охорони та функціональної адаптації – стратегічне, гуманістичне і науково-практичне завдання національного рівня.

Архітектурна спадщина України є невичерпним джерелом формування та зміцнення самосвідомості українського народу, становлення почуття єдності,

самобутності, патріотизму, а так само сприяє виявленню місця і ролі української культури у культурі світовій.

Загальна періодизація історії всесвітньої архітектури складається з 4-х частин, походить від загальноісторичної періодизації: архітектура доісторична, стародавня (Античності), Середньовіччя, Нового часу.

Історія вивчення архітектури України має три основні етапи:

- історико-археологічний, або аналітико-краєзнавчий (XIX ст.);
- структурно-компіляційний, або описовий (остання чверть XIX ст. – кінець XX ст.);
- проблемологічний (із кінця XX ст.).

Джерельна база містить архівні й бібліографічні джерела та збережені пам'ятки архітектури, які є джерелом історико-архітектурної інформації.

1 АРХІТЕКТУРА НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ТА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Тема 1 Будівництво у первісних племен на території України

Історія розвитку людства, отже, й архітектури, поділяється на епохи за типом існуючих суспільних відносин, рівнем виробництва засобів життя тощо.

Для найдавніших епох впроваджена класифікація за матеріалом знарядь праці. Періоди первісної доби: кам'яний, мідний, бронзовий, залізний.

Кам'яна доба тривала від появи людини до початку використання металів. За технікою обробки каменю її поділяють на палеоліт, мезоліт та неоліт.

На території України до цього періоду належать кістково-земляні житла Мізина, Межиріча, Добраничівки, Гінців, Єлісеєвичів, Юдинова, Лимонівки (XIV–XVII ст. до н. е.). Житла з Межиріча Черкаської області та Мізина Чернігівської області були обстежені та відтворені в натуральну величину (реконструкція І. Підоплічка).

Енеоліт (мідно-кам'яна доба) – період в історії людства, коли людина освоїла мідь. На території України ця доба тривала у IV тис. – середині III тис. до н. е. У цей період розвинулися рільництво і скотарство, виникли ремісничі виробництва (гончарство, металургія), які потребували постійного житла для працівників. Вперше такі житла в Україні виявили біля села Трипілля, у 50 км на південь від Києва.

Культура, названа *Трипільською*, була поширена впродовж IV–III тис. до н. е. в лісостеповій смузі від Румунського Прикарпаття до Середнього Подніпров'я. На півдні сягала Північного Причорномор'я. До культури належали поселення, керамічні вироби – посуд, пластика, ткацтво.

У період розквіту *трипільської культури* з'являються величезні поселення, які називають *протомістами* – попередниками міст. У поселенні біля с. Майданецьке археологи налічили 1 575 помешкань, а біля с. Тальянки (Черкаська обл.) – 2 700 помешкань. Кожне трипільське поселення існувало 50–80

років, після чого його жителі будувати нове й переселялися, спалюючи залишені житла.

Будівельні рештки та керамічні моделі помешкань дозволяють реконструювати трипільське житло в найголовніших конструктивних деталях. Його зводили за допомогою складної та розвиненої будівельної техніки.

Великі споруди слугували для багатосімейного родового колективу, який, розростаючись, прибудовував до основного житла нові приміщення. У таких житлах кімнати мали спеціальне призначення. Серед них вирізнялися сіни, комори для зерна, виробничі приміщення. Осередком житла була кімната з однією (інколи 2-ма або 3-ма) піччю, глиняними пристінними лавами та вівтарем.

Житлові будівлі поселень-гігантів пізнього періоду Трипілья на Уманщині (Майданецьке, Доброводи, Тальянки) були одно- і двоповерховими, в яких нижній поверх відведено для господарського призначення, а верхній – для житлового. В одноповерхових житлах господарські приміщення розташовано поряд із житловими. Житлово-господарчі комплекси часто були частиною оборонної системи, що становила щільно прибудовані одне до одного житла.

Трипільська культура наприкінці III тис. до н. е. поступово зазнала занепаду та припинила своє існування. Вона мала значний вплив на господарство і духовний світ населення Східної і Південно-Східної Європи.

Термін «*курган*» (від. тюрк. «кругла могила») є узагальненим визначенням для земляних чи кам'яних деформованих напівсферичних споруд круглої та овальної форми. В українській мові синонімом поняття «курган» є термін «могила».

Масштабне *курганне будівництво* припадає ще на першу половину III тис. до н. е. й репрезентоване активністю носіїв *ямної культури*. Висота курганів досягала 10 м, діаметр 40 м. Серед розкопаних археологами: Царева могила у м. Кривий Ріг, Висока, Безщасна на Запоріжжі, 1-а Старосільська, Першокостянтинівська на Херсонщині, Тягунова на Дніпропетровщині тощо.

Зберіглася Куляб-Могила у с. Старобогданівка Запорізької області, висотою 11,3 м, діаметром 130 м. Технологія будівництва курганів передбачала низку етапів, зумовлених ритуалом.

За доби бронзи, репрезентованої «катакомбною культурою» (III тис. до н. е.) переважно добудовувалися вже існуючі курганні насипи з новими похованнями.

Скіфські царські кургани відзначалися великими розмірами (Мелітопольський курган, Товста Могила, Солоха, Чортомлик). Під землею містилася прямокутна у плані поховальна камера, до якої вела прямовисна шахта. Земляні насипи оточували кам'яними кріпідами.

Із 7 ст. до н. е. на просторах від Дністра до Сіверського Дінця відомі *городища* лісостепових племен, які зазнали впливу племен *скіфів*. Вони розташовані у зручних для оборони місцях, оточені валами й ровами. До найбільших належать Трахтемирівське городище (500 га), Немирівське городище (1 000 га) та Більське городище (4 400 га). Для їх оборони іноді влаштовували 2–3 захисні лінії з валами висотою 5–9 м (Немирівське й Більське городища). Пізніше виникли городища на Нижньому Дніпрі та в Криму (Неаполь Скіфський) із кам'яними стінами.

Тема 2 Архітектура античних держав Північного Причорномор'я

Античні міста-держави засновані еллінами в 4-х районах Північного Причорномор'я: по обох берегах Керченської протоки (Пантикапей, Німфей, Феодосія, Тірітака, Мірмекій, Порфмій (Східний Крим); у Західному Криму (Керкінітида, Херсонес, Калос Лімен); у Нижньому Побужжі (Борисфеніда, Ольвія); у Нижньому Подністров'ї (Никоній, Тіра). Вони склалися із власне міст (поліс) і навколишніх сільських поселень (хора).

Період розквіту давньогрецьких колоній на півдні України охоплює такі періоди:

- елінський (VI ст. до н. е. – перша половина I ст. до н. е.);
- римський (друга половина I ст. до н. е. – 70-ті рр. IV ст. н. е.);
- пізньоантичний (70-ті рр. IV ст. – сер. VI ст.).

Внутрішня територія міст забудовується із використанням концентрично-променевого (Пантікапей) та прямолінійного планування (Херсонес), або ж із застосуванням обох елементів (Ольвія) і диференціюється за функцією.

Громадським центром полісу була його центральна площа – *агора*. Там знаходилися будівлі органів влади (колегія посадових осіб, суд). Навколо агори групувалися лавки торговців, гімназії, храми, стої.

Для розміщення храмів та святилищ відводилися спеціальні священні ділянки – *теменоси*, які оточували стінами. Найголовніші храми були місцем зберігання державної скарбниці. Невеликі храми розміщувалися і серед житлової забудови. Під час будівництва храмів застосовувалися привізні ордерні деталі та черепиця (храми Аполлона Дельфінія і Зевса Спасителя в Ольвії).

Найвищого розквіту містобудівне мистецтво Північного Причорномор'я сягає IV–II ст. до н. е. Збільшуються розміри міст, площі яких сягають 30–50 га, а кількість жителів – 12–20 тис. осіб (Ольвія, Херсонес, Пантікапей). Поряд із великими міськими центрами існували міста середніх розмірів, площею 5–15 га і населенням 2–5 тис. осіб (Керкінітіда, Калос-Лімен, Мірмекій тощо).

За характером планування можна виділити три основні типи міст:

- зі стихійним і регулярним плануванням (Тиритака, Мірмекій, Німфей);
- без єдиного регулярного плану, але з використанням елементів прямокутної системи в межах окремих районів (Ольвія);
- із цілісним регулярним прямокутним плануванням (Херсонес).

У житловій забудові елліністичного періоду чітко простежується районування за соціально-економічними та функціональними ознаками (Ольвія, Херсонес).

У IV–III ст. до н. е. остаточно формуються міські магістралі. Ширина центральних вулиць досягала 9–11 м (Ольвія), 6–8 м (Херсонес), другорядних вулиць – 3–4 м, провулків – 1–1,5 м. На крутих схилах вулиці перетворювалися на сходи (Ольвія, Пантікапей). Покриття вулиць влаштовували з битої кераміки, гальки й щебню, іноді вимощували кам'яними плитами.

Під покриттям вулиць прокладали закриті водопровідні та водостічні канали з кам'яних плит. Водостічні канали виходили за межі міста або закінчувалися водопоглинаючими колодязями. Сміття вивозили на міські звалища, розташовані за міськими стінами (Німфей, Пантікапей). На території житлових будинків влаштовувалися вигрібні ями, які в міру наповнення засипали.

Водопостачання здійснювалося переважно за рахунок громадських колодязів, розташованих на вулицях. Крім того, вода від джерел підводилася до громадських водорозбірних фонтанів самопливом, зазвичай по керамічним трубам, або кам'яним каналам. В окремих районах нижнього міста Ольвії вода з міських водопроводів надходила до кожного будинку.

У Херсонесі, Ольвії та Пантікапеї існували античні театри.

Значний розмах набуло будівництво фортифікаційних споруд у вигляді потужних оборонних стін із прямокутними або круглими вежами (Ольвія, Тира, Херсонес, Німфей, Мірмекій, Пантікапей). Стіни забезпечувалися воротами та хвіртками для бойових вилазок. Фортеці узгоджувалися з рельєфом місцевості. Так, у нагірній частині Пантікапея побудували сильно укріплений акрополь.

В особливу групу споруд виділяють кам'яні поховальні споруди, що набули широкого поширення, особливо на Боспорі у IV–III ст. до н. е. (склепи Золотого і Царського курганів із безрозпірними східчастими куполами).

Не менше уваги приділялося створенню громадських будівель цивільного характеру з перистильними дворами (будинок суду III ст. до н. е. в Ольвії).

Епоха Давнього Рима на півдні України подана трьома пам'ятками – форт Харакс (Кореїз), укріплення із храмом Юпітера Доліхена (Балаклава) та казарми (Херсонес). У цих спорудах проявилися основні риси давньоримської архітектури – півциркульні арки, тинькування стін, застосування випаленої цегли.

Третя чверть III ст. н. е. є початком *пізньоантичного періоду*. Після навали різних кочівників, що зруйнували еллінські міста, монументальне будівництво починає наново розвиватися в Причорномор'ї у IV–VII ст. за так званої ранньовізантійської доби. Причому християнські храми постають саме в колишніх грецьких містах, а навіть почасти з матеріалів давніх античних будов.

Тема 3 Будівельна культура доби раннього залізного віку на території України

Старожитності цього часу в Україні представлені Київською (слов'яни) та Черняхівською (поліетнічний склад) археологічними культурами.

Із V ст. відбувається формування слов'янського житла. Низ стін зовні був присипаний землею (призьба), підлога заглиблена нижче рівня поверхні землі на 0,7–1 м. Розмір житла близько 4 м × 4 м, без вікон, вхід із південної сторони. Пічки, що топилися «по-чорному», з каменю або глини, розташовували в правому задньому від входу кутку. У північному ареалі східнослов'янської території житла були повністю наземними, стіни робили зрубними, підлогу – дерев'яною.

Оборонні споруди східних слов'ян були дерев'яними стінами, що стояли на земляних валах, перед якими були викопані рови. Стіни були різної конструкції – від простих частоколів до більш капітальних, іноді зрубних. Із X ст. з'являються укріплення, оточені по периметру земляним валом зі зрубними стінами на ньому.

У цей час поселенські структури представлені двома категоріями пам'яток – *городищами* і неукріпленими поселеннями – *селищами*. На цей час виділяють такі типи городищ: общинні центри, князівські фортеці, сторожові фортеці, феодальні замки, населені місця. Кожна з цих категорій пам'яток відрізняється внутрішньою забудовою та влаштуванням оборонних споруд, щільністю забудови, кількістю населення, яке тут проживало, характером садиб тощо.

Протягом VIII–X ст., йшов процес еволюції східнослов'янських житл. Наземне житло широко поширилося на південь, поступово витісняючи і замінюючи собою напівземлянки. З'явилися житла більших розмірів, двокамерні та трикамерні.

У другій половині I тис. н. е. на ареалах розселення слов'ян з'являються перші міста. Здебільшого міста розташовувалися на високих берегах річок. Укріплені центри міст розміщувались на домінуючих над навколишньою місцевістю пагорбах. Зручними для оборони були миси, що утворювалися під час злиття річок, здебільшого саме на них і будувалися «дитинці», що становили ядро міста. Великі міста склалися із 3-х частин – «дитинця», «окільного граду» та «посаду».

Дитинець – найстаріша частина міста, міська цитадель, укріплена стінами, валами й ровами. Особливо укріплювалася та сторона дитинця, яка не захищалася природними перепонами – річками, яругами, У дитинці розміщувалися княжі та боярські двори, які нерідко займали значну територію. Розміри дитинця різні: від 10 га в найбільших містах (Київ, Переяслав) до 0,5–1 га в менш значних центрах. В останньому випадку дитинець наближався до феодального замку.

Поза міськими укріпленнями розташовувалися передмістя – «сторони» («кінці») – ремісничі й торговельні поселення.

Археологічні дослідження дозволяють стверджувати, що до кінця X ст. будівництво здійснювалося з дерева. Кам'яного будівництва слов'яни не знали.

Тема 4 Архітектура Криму V–VIII ст.

Із V ст. у Північному Причорномор'ї розпочалась доба середньовіччя, яка характеризувалася формуванням феодальних суспільних відносин, війнами та вторгненнями кочових племен, етнічною та конфесійною строкатістю населення. Провідне місце в політичному й мистецькому житті належало Візантії. Особливості історичного та духовного розвитку середньовічного Криму знайшли своє відображення в тогочасній архітектурі.

У середні віки Херсонес має назву Херсон (Корсунь). У IV ст. із прийняттям християнства руйнуються язичницькі храми, знищуються скульптури. У середньовіччі територія міста перебувала у межі античних укріплень.

Забудова складалася з одно- та двоповерхових будинків, поставлених уздовж прямих вулиць шириною 3,5–6 м. Головна площа міста розташувалась у центрі на головній вулиці, що проходила зі сходу на захід лінією вододілу.

Найзначніші храмові споруди та комплекси Херсона посідали панівні точки рельєфу й були важливими для формування силуету та панорами міста.

У V–VI ст. була створена потужна система укріплень, в яку на південній та східній ділянках увійшли старі античні стіни та вежі. Стіни складені з великих блоків каменю, що мали два панцирі з забутовкою внутрішньостінного проміжку.

У найвищій частині, біля південних фортечних стін, знаходилося водосховище. Вуличні водостоки відводили брудні стоки та атмосферні води за межі міста.

Житло середньовічного Криму успадкувало від античності планувальні принципи та конструктивні прийоми. Споруди садиби розташовувалися навколо внутрішнього двору – атріуму. Садиба складалась із житлового будинку (одно- чи двоповерхового) та господарських споруд, характер яких залежав від професії домовласника. Назовні садиби виходили глухі стіни, що приєднувалися до стін сусідніх садиб. У дворі розташовувався колодязь.

Житлові й господарські споруди були складені з бутового каменю, на глиняному розчині. Перекриття виготовляли з дерева, дах укривали пласкою черепицею.

У другій половині VI ст. – на початку XII ст. у північній частині Херсонесу виник комплекс будівель, до якого входили Велика (Уварівська) базиліка, хрещальня та невелика церква з виступом трипелюсткової форми.

За літописом, у 988 р. Київський князь Володимир Святославич приймає християнство, укладає політичний союз з Візантійською імперією. У 1299 р. Херсонес захоплюють й руйнують монголо-татари. Із другої половини XV ст. місто припиняє своє існування. Територія Херсонесу не підлягала забудові, тому залишки будівель міста збереглися краще, ніж у багатьох давніх містах.

У містобудівній спадщині середньовічного Криму особливу групу становлять *гірські поселення*, розташовані вздовж гребня внутрішнього кряжу Кримських гір від середньої течії р. Альми до гирла р. Чорної. Через штучні печери поселення отримали умовну назву «печерні міста», яка не відповідає їхній суті, оскільки люди, які тут проживали, селилися в наземних будівлях.

Ці поселення виникли в IV ст. коли землеробське населення передгір'я шукало захисту від войовничих кочівників степу. На основі цих поселень-прихистків для захисту Херсона у VI ст. було створено укріплений район. Окремі поселення з часом перетворилися на міста (Мангуп, Ескі-Кермен і Чуфут-Кале).

Під час зведення оборонних споруд Криму використовувалися природні захисні властивості рельєфу. Гірські («печерні») міста, розташовані на пласких вершинах гір, були захищені скелястими обривами, доповненими штучними спорудами в доступних для ворота місцях. Майже всі міста мали цитаделі, подібні до феодальних замків. Укріплення склалися з мурів і башт. Головною стратегічною метою фортифікаційного будівництва Криму була ізоляція гірської та прибережної частин від степової, де жили войовничі кочові племена.

Храми Криму Візантійського періоду. Храмове будівництво зазнало докорінних змін згідно з ідеологією нової християнської віри. Архітектура християнських храмів була цілком новим явищем, що розвивалося в часі.

Усі храми Криму візантійського періоду дійшли до нас у руйнованому стані. Архітектура християнських храмів цього часу відома нам лише завдяки результатам археологічних розкопок.

Хрестовокупольних споруд у Криму відомо 6 (4 храми Херсонесу, церква у с. Лаки, храм Іоанна Предтечі у Керчі). Конструкцій куполів та склепінь цих споруд спиралися на стовпи. План цих храмів є прямокутником, розділеним рядами стовпів на нефи і трансепти.

Хрестоподібних споруд, названих так за характерну форму плану у вигляді рівнокінцевого грецького хреста, у Криму відкрито 7, з них 6 – у Херсонесі.

Склепінчастих базилік у Криму є дві (у Партеніті та на пагорбі Тепсень). Від базилік із кроквяним перекриттям вони відрізняються тим, що їхні нефи були перекриті коробовими склепіннями, рядами стовпів замість колон, що розділяли зал на нефи, наявністю трьох апсид, що мали напівкруглі абриси.

Однонефні каплиці найпростіший і найчисельніший тип споруд, мали прямокутний основний обсяг з напівкруглою або гранчастою апсидою. Із заходу до основного обсягу міг примикати невеликий огорожений стіною дворик. Деякі з цих храмів повністю збереглися.

Базиліки з плоским перекриттям – найдавніші храми християнського Криму. Це був розділений двома рядами колон на три нефа зал, до якого зі східного боку примикала апсида, а із заходу – нартекс. Аркади або архітрави, встановлені на колони, були основою стін середнього нефа, що височів над бічними. На території Криму 11 базилік перекритих кроквами: Уваровська № 23, Західна № 13, Східна № 36, Північна № 22, Базиліка на пагорбі № 14, Базиліка біля собору № 28, базиліки 1932–1935 рр. і Базиліка в базиліці № 15 в Херсонесі, базиліки Мангупу й Ескі-Кермену. Дерев'яні перекриття не вимагали такої

масивності стін, як склепінчасті, тому ці споруди відрізняються тоншими стінами.

Період середньовіччя в Криму позначений суттєвими змінами в галузі архітектури. У сфері сакрального мистецтва в той період відбулася справжня революція. Християнська релігія зумовила не лише появу та розвиток нових типів храмів, а й змінила всю ідеологію культового будівництва, перенесла головний образний акцент ззовні всередину, докорінно змінивши концептуальний підхід до створення образу храму. Середньовічне мистецтво Криму, що було інтегральною частиною візантійської культури, багато в чому вилинуло на розвиток мистецтва й архітектури Київської Русі.

Тема 5 Архітектура Київської Русі X–XI ст. на території України

Зодчество Київської Русі кінця X ст. – середини XIII ст. генетично пов'язане з архітектурою Візантії, вже з перших кроків свого розвитку демонструє тенденцію до самостійності типологічних форм. Водночас архітектура Київської Русі не була ізольованою й від архітектурних процесів Центральної та Західної Європи.

Майже все монументальне будівництво Київської Русі було зосереджено в руках князівської верхівки. За літописом, перша кам'яна будівля зведена за часів правління княгині Ольги (палати княжого палацу, близько 945 р. у Києві).

Християнізація Київської Русі й початок монументального будівництва належать до кінця X ст., коли в Києві було збудовано першу муровану церкву. Запрошені князем Володимиром візантійські майстри завершили будівництво церкви Успіння Богородиці 996 р. На утримання церкви було виділено «десятину» князівських доходів, через це її називали Десятинною церквою (зруйнована військами Батия під час захоплення Києва в 1240 р.).

Десятинна церква була тринефним храмом хрестово-купольного типу із трьома апсидами та трьома парами стовпів. Із трьох боків до церкви примикали

галереї, значно ускладнені в західній частині, де, очевидно, були сходові вежі та хрещальня. За архітектурним типом – хрестово-купольний храм або купольна базиліка. Вінчання церкви було багатокупольним.

Окрім Десятинної церкви, майстри збудували цегляну браму – парадний в'їзд на укріплену територію київського міста Володимира, а також кілька палацових будівель. На площі перед Десятинною церквою було встановлено вивезені із Корсуня кінні скульптури. Тож на межі X–XI ст. у Києві було створено перший у Київській Русі ансамбль монументальних будівель.

Чернігівський Спаський собор є найдавнішою пам'яткою кам'яного зодчества Київської Русі, який повністю зберігся. Це тринефний храм, із трьома апсидами. Архітектурна композиція собору поєднує базилікальну схему західноєвропейського походження з хрестово-купольною візантійською. В інтер'єрі збереглися візантійські мармурові колони з базами й капітелями, привезені з Північного Причорномор'я. Своєю планувально-просторовою композицією собор справив значно впливав на українську архітектуру до XVII ст.

За правління князя Ярослава Мудрого територія Києва збільшилась у кілька разів. На відміну від старої території Києва – «*Міста Володимира*», вона отримала назву «*Місто Ярослава*». У місті розгорнулося інтенсивне муроване будівництво.

У 1017 р. у центрі «міста Ярослава» Києва було розпочато будівництво *Софійського собору*, закінченого у 1037 р. Будівельна техніка та архітектурні форми Софійського собору відображають традиції візантійського зодчества.

Софійський собор – грандіозна будівля, вже самими своїми розмірами свідчить, що вона була створена як головний храм Київської Русі. Це п'ятинефний храм із п'ятьма апсидами. Із трьох сторін до будівлі примикають галереї: внутрішні – вузькі, двоповерхові, і зовнішні – більш широкі, одноповерхові. У західну зовнішню галерею входять дві сходові вежі. Загальний розмір собору з галереями за довжиною становить 41,7 м, а за шириною – 54,6 м. Храм має великі хори, освітлені зверху вікнами в барабані головної бані, діаметром 7,6 м. Також

собор має ще 12 менших бань. Чітко виражена пірамідальна структура будівлі надає цілісності його композиції. Декоративність фасадам надає мальовнича структура кладки із прихованим рядом та смугами кольорового необробленого каменю. Центральна частина будівлі – підкупольний простір і головна апсида – вкрита чудовою мозаїкою, а бічні частини прикрашені фресками.

Золоті ворота проїзна вежа, що вела крізь оборонний зал Києва і мала нагорі надбрамну церкву Благовіщення. Ворота мали оборонне значення і слугували для захисту в'їзду, але основне їх призначення було пов'язане з ідеологічним сакральним завданням: надбрамна церква здійснювала «небесний» захист міста.

У 1060-х рр. було закладено *собор Дмитрівського монастиря*, 1070 р. – *собор Видубицького монастиря*, 1073 р. – *Успенський собор Печерського монастиря*.

Почалося будівництво *Михайлівського Золотоверхого монастиря* у 1108 р.

Із усіх цих споруд до наших днів повністю збереглася лише надбрамна *церква Печерського монастиря* 1108 р. – невелика 4-стовпна церква над ворітним проїздом (нині у стилі українського бароко). Церква розташована над головною монастирською брамою в уступі фортечних мурів. Церква знаходиться на другому поверсі над брамою. У плані споруда є невеликою і майже квадратною (11,5 м × 11,0 м). Чотири масивні стовпи розділяють інтер'єр церкви на три нефи, кожен з яких має апсиди сферичної форми зі східного боку, на стіни і стовпи спирається склепіння і барабан куполу. Вузькі вікна створюють загальний візуальний ефект руху вгору, відчуття піднесеної легкості. Особливістю церкви є відсутність хорів.

Часті напади степових кочівників, стимулювали будівництво оборонних споруд. Протяжність ліній оборонних валів найбільших міст (Києва, Чернігова, Переяслава) сягала кількох кілометрів. Так, вали «міста Ярослава» у Києві мали протяжність 3,5 км, а їх висота сягала 16 м. Дерев'яні стіни, що стояли на валах

мали 3 м заввишки. У верхній частині знаходився бойовий хід, тобто галерея, прикрита зовні захисною стінкою-бруствером, яка називається *заборола*. Оборонні споруди давньоруських міст визначали його зовнішнє сприйняття. Сучасники сприймали оборонні споруди великих міст не лише як фортифікацію, а й як високохудожній витвір архітектури.

Житлові споруди будували з дерева. Житлово-господарський комплекс міської садиби складався здебільшого з одно- або двокамерних зрубів.

Отже, протягом X–XI ст. давньоруське зодчество зазнало найважливішого етапу свого розвитку. Уже на початкових етапах воно мало низку особливостей, які дозволяти розглядати його як самостійну місцеву школу зодчества. Уже перші, зведені ще візантійськими майстрами, будівлі мали риси, зовсім не властиві константинопольській архітектурі та зобов'язані своєю появою специфічним, характерним лише для Київської Русі, умовам «державного» замовлення (великі розміри, п'ять назв, великі галереї та хори, багатокупольна композиція, підкупольні опори у вигляді потужних пілонів хрещатої форми).

Роль візантійських майстрів у X ст. – на початку XI ст. у зодстві Київської Русі була провідною. Але вже у XI–XII ст. розпочався процес розвитку самобутніх архітектурних форм, виявилася тенденція до відриву від візантійських форм, створення нетипової для архітектури Візантії динамічної композиції храму.

Тема 6 Архітектура Київської Русі XII–XIII ст. на території України

Розвиток архітектури XII ст. відбувався в умовах процесу феодалного дроблення держави на значну кількість самостійних князівств. Суперечки між князями спричиняли воєнні зіткнення. У цих умовах розвиток архітектури у різних землях Київської Русі відбувався по-різному.

У багатьох великих містах з'явилися власні будівельні кадри, в результаті намітилося виникнення самостійних регіональних архітектурних шкіл.

У архітектурі Києва на початку XII ст. продовжували зберігатися традиції, що виникли в попередній період. Найбільш значною спорудою була *Спаська церква у княжому приміському селі Берестові* 1125 р. (зберіглася західна частина, увійшла до пізнішої будівлі). Це тринефний триапсидний храм з нартексом. Сусідні до нартексу сходові вежі та хрещальня настільки розширюють нартекс, що він значно виступає на північ і південь з основного обсягу будівлі. Декоративні елементи фасадів – ніші, викладені з плінфи хрести та смуги меандру.

У 1135 р. була зведена *церква Успіння Богородиці Пирогощі* на Подолі у Києві, (знесена у 1930-х рр., відновлена у 1998 р.). Ця церква є останньою пам'яткою старої київської архітектурно-будівельної традиції.

На початку XII ст. розпочався новий етап будівництва у Чернігові. Найбільш ранньою пам'яткою цього етапу є *Успенський собор Єлецького монастиря* 1113 р., (зберігся у перебудованому вигляді).

Кладка собору будівлі виконана з плінфи, але не прихованим рядом, а рівношарово. Як декоративні елементи використані аркатурний пояс в основі закомар і потужні напівколони у зовнішніх лопатках. Загальний образ храму статичний, лаконічний, з одним масивним розділом і чітким ритмом закомар, підстави яких розташовані в одному рівні. Сходи на хори розташовані тут не у вежі, як у київських пам'ятках, а в товщі стіни.

У 20-х рр. XII ст. було збудовано *Борисоглібський собор у Чернігові*. Цей храм має такий самий статичний і чіткий образ, як і Єлецький собор. Збігається він із цим собором і з точки зору будівельної техніки, та за архітектурними формами.

До того самого часу належить невелика *Іллінська церква у Чернігові*. Безстовпна, з однією апсидою і нартексом. Барабан купола підтримують підпружні арки, що спираються на пілони в кутах приміщення. Це єдиний безтовпний храм того часу, склепіння та глава якого збереглися до наших днів.

На початку 1140-х рр., звели *Кирилівську церкву в Києві* (нині перебудована). Ця перша київська споруда нового типу дуже близька чернігівським зразкам. За довжиною Кирилівська церква приблизно дорівнює чернігівському Єлецькому собору, але дещо ширша за нього, завдяки чому діаметр купола також вийшов більшим і рівним діаметру купола Софійського собору, тобто 7,6 м.

У 1144 р. збудували *церкву Георгія в Каневі*, дещо меншу, ніж Кирилівська. Тут застосували будівельну техніку, за якої всі ряди цегли виходять до площини фасаду, позбавлена мальовничої декоративності, яку мала кладка з прихованим рядом. Крім того, як елементи декору перестали застосовувати дво- та триступчасті ніші: замість цього на фасадах створювалися інші декоративні елементи – аркатурні пояси, потужні півколони та пілястри.

Собор у Володимирі на Волині – найбільший храм серед пам'яток цього кола: зовнішні розміри 20,6 м × 34,5 м. У будівлі не було сходів для підйому на хори та потрапити туди можна було лише крізь двері у другому ярусі зовнішньої стіни; мабуть, собор був безпосередньо пов'язаний переходом із княжим палацом.

У другій половині XII ст. у Києві була побудована так звана «Київська ротонда» – ймовірно, католицька церква. Це кругла споруда, діаметром трохи більше ніж 20 м, з одним масивним стовпом у центрі. Замовником такого типу споруди ймовірно була громада іноземних купців, але виконували роботу місцеві майстри.

Наприкінці 1140-х рр. збудовано головний храм Галича – Успенський собор. Судячи з розкопаних фундаментів, він також був чотиристовпним храмом, але значно більшим і з галереями, що примикають з трьох сторін. Складений цей храм також із чудово обтесаних блоків, причому поряд із вапняком тут застосовувався і алебастр. Істотну роль відігравала кам'яна пластика.

На відміну від монументальної архітектури пам'ятки давньоруського оборонного зодчества у XII ст. не розчленовувалися на самостійні школи.

До кінця XII ст., коли настав новий етап розвитку архітектури і склався новий архітектурний напрямок. На зміну статичним храмам, увінчаним одним масивним розділом, зі спокійним ритмом закомар приходять будівлі зі стовпоподібною спорудою, підкресленою динамічністю композиції, багатою декоративною розробкою фасадів і здебільшого трилопатеvim їхнім завершенням. Якщо пам'ятниках середини XII ст. наявна гармонійна відповідність рішення інтер'єру та екстер'єру, то в пам'ятниках нового етапу інтер'єр виявляється повністю підпорядкованим композиційному задуму зовнішнього вигляду храму. При цьому архітектурні форми часом набувають чисто декоративного характеру і не залежать від конструкції.

У Київській землі першою пам'яткою зодчества нового напрямку була *церква Апостолів у Білгороді* (1197 р.). Це був досить великий шестистовпний храм із трьома апсидами.

За кілька років було зведено *церкву Василя в м. Овручі* (відбудована 1909 р.). Вона є чотиристовпним храмом зі складнопрофільованими пілястрами, що створюють на фасадах велику кількість вертикальних членувань. У нижніх частинах стін храму вмонтовано велике шліфоване кольорове каміння.

П'ятницька церква у Чернігові 1211 р. Впровадження конструкції склепінь, що східчасто підвищуються, дозволило утворити зовні храму другий ярус закомар. У основі барабана розміщений третій ярус закомар, чисто декоративних. Подібна ярусна побудова верху надає будівлі стовпоподібності. Складнопрофільовані пілястри ще більше підкреслюють вертикальну спрямованість та динаміку композиції. Багата цегляна обробка (бровки, декоративні пояси) надає фасадам святкової ошатності.

У Галицькій землі від пам'яток того часу тут вціліла лише одна споруда – *церква Пантелеймона поблизу Галича*, зведена на межі XII ст. і XIII ст. Виконана у білокам'яній техніці церква є типом чотиристовпного триапсидного плану. Однак ця загальна схема насичена суто романськими архітектурними деталями:

перспективним порталом, різьбленням профільованим цоколем, тонкими колонками з різьбленими капітелями на апсидах. Будівля церкви відбиває суттєві зміни в галицькому зодчестві, пов'язані з новим архітектурним напрямом, що проявилось у поєднанні давньоруської схеми плану із західними формами.

Новий етап у розвитку архітектури Київської Русі проявився у художньому вигляді храмів, як не в їхній композиції, та і у будівельній техніці. Можна відзначити зменшення зайвих запасів міцності будівель, відмову від надмірно трудомістких робіт, що явно свідчать про зростання майстерності будівельників.

У 1230–1240-х рр. розвиток зодчества Київської Русі був перерваний та надовго загальмований монгольським вторгненням.

2 АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ XIV–XVII ст.

Тема 7 Архітектура XIV ст. – першої половини XVI ст.

Розвиток архітектури наприкінці XIII – у першій половині XVI ст. відбувався у складних та несприятливих історичних умовах. Ослаблені монгольською навалою західні й південно-західні давньоруські князівства ввійшли до складу сусідніх феодальних держав.

Особливості історичного поступу зумовили зв'язок різних галузей українського мистецтва, насамперед архітектури, зі східно- та західноєвропейським середньовічним мистецтвом.

Оборонні споруди й комплекси. У досліджуваній період у монументальному будівництві України чільне місце посідало оборонне будівництво. Загальними рисами цих споруд, незалежно від місця їх побудови, були чітка функціональність, строгість силуету, лаконічність й монолітність архітектурних об'єктів, стриманість архітектурних форм, скупе декорування (фортифікації Львова, Луцька, Кам'янця-Подільського, Острога, Білгорода-Дністровського).

Замки. У XIV ст. – на початку XVI ст. у створенні міських архітектурних комплексів провідна роль належала замкам (Кам'янець, Луцьк, Острог, Корець, Дубно, Жванець, Сатанів, Ізяслав, Клеваний тощо). Особливо вигідним із погляду безпеки було цілком ізольоване розташування замку, що домінував над міською забудовою, на окремій високій горі (Кременець, Мукачево, Хуст, Олесько).

Культове будівництво: Вірменський собор у Львові 1363 р., Кафедральний костел у Львові 1479 р., Вознесенський костел у Дрогобичі XV ст., Миколаївський костел у Рогатині XV ст., Воздвиженський костел у Береговому XIV ст.

Кінець XIII ст. – початок XVI ст. в Історії архітектури Русі-України можна охарактеризувати як період накопичення знань, зародження ідей, появи нових типів споруд і пластичних форм, що спричинило якісні зміни на наступних етапах

розвитку. Надбанням у будівельній техніці стало зникнення плінфи та широке застосування брускової цегли. Це спричинило подальший розвиток мурування та розмаїття в конструкціях склепінь.

Як і в попередні періоди, основним фактором у заснуванні міст залишався оборонний. Його доповнювали ремісничий і торговий чинники. Характерною особливістю було заснування багатьох міст на Правобережжі. Тут з'явилося принципово нове явище – регулярне планування, пов'язане з запровадженням магдебурзького права. У центрах великих міст західного регіону сформувалася нова, щільно лінійна периметральна забудова кварталів.

В оборонному будівництві на цей період припадає інтенсивний процес модернізації фортифікації, пов'язаний із поширенням вогнепальної зброї. Змінився принцип розміщення башт щодо оборонних мурів, їхні відрізки стали прямолінійними, з'явився новий тип округлих у плані башт.

У відповідь на сувору, сповнену воєн і нападів історичну ситуацію, сформувалися своєрідний тип оборонного комплексу монастиря-фортеці та тип храму, пристосованого для оборони (*Покровська церква у с. Сутківці на Поділлі XV ст.*). На відміну від давньоруського періоду, на Правобережжі з'явилося багато приватних замків, що було зумовлено інтенсивним розвитком феодалських суспільних відносин та загостренням антифеодальної боротьби

У культовому будівництві досліджуваний період характеризується появою нових типів муrowаних монументальних храмів костелів, синагог, мечетей. Під впливом західних сусідів – Литви, Угорщини, Польщі – на західних українських землях з'явилися споруди, у яких творчо застосовано елементи готичної архітектури. Взірцями для наслідування слугували не пластично довершені, складні ажурні храми Західної Європи XIV–XV ст., а ранньоготичні архаїчні будівлі, які краще відповідали конкретним місцевим умовам. Поєднання їх із традиційною планувально-просторовою структурою дозволило створити яскраві самобутні будівлі. Це явище мало локальний характер, найповніше воно

проявилось в монументальних храмах XIV–XV ст. волинської архітектурної школи. Найбільш східним ареалом поширення стилю готики в архітектурі України в зазначений період була південно-східна околиця Волині (Острог, Межиріч, Новомалин). Тут з півночі на південь проходила умовна межа на схід від якої архітектурні форми готики не застосовували.

У житловому будівництві з'явився новий тип споруд – міська мурована кам'яниця, що було зумовлено подальшим розвитком суспільних відносин.

В історії архітектури кінець XIII ст. – початок XVI ст. був перехідним етапом, який ще базувався на багатих традиціях архітектурних шкіл домонгольського періоду. Водночас завдяки інтенсивним зв'язкам із сусідніми країнами будівничі творчо засвоїли і почали використовувати досягнення в містобудуванні, будівельній техніці, архітектурі, застосовувати елементи стилю готики, а починаючи з XVI ст., – архітектурні форми ренесансу.

Розглянутий період, відігравав роль своєрідного мосту між двома вершинами в історії культури України мистецтвом епохи Давньої Русі та ренесансним мистецтвом кінця XVI ст. – початку XVII ст.

Тема 8 Архітектура другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст.

Архітектурі другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. була властива регіональна і стилістична строкатість.

У розвитку тогочасної української архітектури можна виділити два етапи.

Перший, що охоплював другу половину XVI ст. характеризувався поширенням ренесансних форм із певним забарвленням італійським маньєризмом.

На другому етапі (з 1600-х рр.) значний вплив справив нідерландський і німецький маньєризм із притаманними йому елементами готики. Майже одночасно під впливом контрреформації на українських землях будуються перші єзуїтські костели у стилі раннього бароко.

Особливістю ренесансу в архітектурі України було те, що він вплинув на процеси формотворення, які ґрунтувалися на місцевих архітектурних традиціях.

Монастирські комплекси. В архітектурі монастирських комплексів Західної України помітні впливи – ренесансу і раннього бароко: Унівський монастир (1400 р.); Троїцький монастир у Сатанові (XVI ст.); Скит Манявський (1606 р.); Крехівський монастир (1618 р.); Підгорянський монастир під Теремовлею (XVII ст.); Почаївський Успенський монастир (XVI ст.); Троїцький монастир у Межиріччі-Острозькому (XV ст.) тощо. Їхньою основою були принципи регулярного містобудування.

Православні храми. Програмними для розвитку української архітектурі творами, що синтезували автохтонні традиції та провідний на той час стиль ренесанс, стали триверхі споруди ансамблю Львівського Успенського братства: каплиця Трьох Святителів, Успенська церква, вежа-дзвіниця (1570–1590 рр.).

Специфічними рисами, спорідненими з дерев'яними храмами хатнього типу позначена буковинська Іллінська церква в с. Топорівка (1560 р.). Особливою монументальністю відзначається церква Святої Параскеви П'ятниці у Львові (1645 р.). На Придніпров'ї тип тридільної безверхої церкви представлено Іллінською церквою в с. Суботів, зведеної в 1653 р. в ренесансно-бароковому стилі.

Поряд із тридільними храмами на зламі XVI–XVII ст. з'явилися перші хрещаті у шані муровані споруди, розквіт яких припадає на пізнішу добу. Миколаївська церква в Олевську на Волині (1596 р.), Успенська церква в с. Низкиничі (1653 р.).

Католицькі храми. За планово-просторовою організацією костели поділяють на: однефні, тринефні зального типу, тринефні базилікальні та хрещаті. Для них характерний принцип глибинного розкриття внутрішнього простору. Головні фасади костелів увінчували фігурними фронтонами та щипцями. До композиції фасадів додавали вежі: Успенський костел в Язлівці

(1590 р.), Іоанна Хрестителя в Самборі (XVI ст.), костел Іоанна Хрестителя в Ізяславі (1599 р.), Св. Лазаря у Львові (1640 р.). Втіленням ідеї центричного ренесансного храму є костел Св. Лаврентія на Ринковій площі Жовкви (1618 р., архітектори: П. Щасливий, А. Прихильний).

Архітектура України другої половини XVI ст. – першої половини XVII ст. розвивалася в рідніщі загальноєвропейського стилістичного й типологічного процесу. Тогочасні європейські стильові системи і напрями – ренесанс, маньєризм і раннє бароко – накладалися на візантійську будівельну традицію часів Київської Русі, яка найдовше зберігалася на землях у складі Великого князівства Литовського, та попередню готичну спадщину західноукраїнського регіону.

Вплив Ренесансу відчутно позначився на всіх архітектурних жанрах. Завдяки зростанню кількості міст зросло й значення містобудування, у якому поряд із традиційною просторовою побудовою певного поширення набула композиційна схема, базована на ренесансних проєктах «ідеального міста», що її було використано у центрах великих латифундій: Бережани (середина XVI ст.); Броди (1586 р.); Жовква (1597 р.); Полонне (1640-і рр.), Станіславів (1661 р.). Прикордонне положення українських земель зумовило широке запровадження новітньої бастионної фортифікаційної системи. Пристосовані для захисту від артилерії низькі та великі за площею земляні укріплення з математично обрахованим зірчастим абрисом надали нових ознак оборонній архітектурі.

У замковому будівництві найчастіше застосовувалася регулярна просторова схема на основі квадрата, прямокутника, трикутника, багатокутника. Для підвищення комфорту середньовічні замки реконструювалися з облаштуванням аркових галерей з боку подвір'я. Тогочасну тенденцію до створення парадної резиденції віддзеркалив новий тип замку «палац у фортеці», який поєднував репрезентативно-житлову і захисну функції.

У міському житловому будівництві спостерігаються поступове зростання частки мурованих об'єктів, реконструкція середньовічних кам'яниць Львова і

Кам'янця-Подільського в новій стилістиці, створення за єдиним задумом ренесансних будинків із фасадними відкритими аркадами в Жовкві.

Притаманне гуманістичному світогляду прагнення увічнити себе для нащадків спричинилося до спорудження меморіальних храмів і каплиць, у яких встановлювалися скульптурні надгробки із зображенням постатей, що стоять, або сплять. Паралельно з архітектурою, зорієнтованою на європейські ренесансні взірці, у масовому і народному будівництві надалі побутували попередні прийоми формотворення.

У багатоконфесійній Речі Посполитій, зокрема на українських землях, храми, крім прямої функції, виконували роль символу конфесійного, а водночас й етнокультурного самовизначення.

Тема 9 Архітектура другої половини XVII ст. – 70-х рр. XVIII ст.

Архітектура України XVII–XVIII ст. пройшла ті самі етапи стилістичного розвитку, що й інші європейські країни: ренесанс, маньєризм, бароко, рококо, класицизм. В Україні цей процес відбувався з певним запізненням, що було зумовлене віддаленістю українських земель від провідних європейських центрів розвитку мистецтва. Також розвиток архітектури в Україні XVII ст. був значно ускладнений наслідками воєн 1648–1680-х рр. (так званий період «Руїни»).

На розвиток архітектури найбільше вплинула українська церковна й військово-адміністративна влада, що постала в часи Гетьманщини (1648–1764 рр.). Радикально змінилася система землеволодіння і система розселення.

Нова естетика презентувала високі, вільно розташовані й пишно декоровані будівлі. Це досягалося збільшенням майже вдвічі висот церковних будівель, переважанням висотних центричних композицій зі строгою ієрархічністю побудови, створенням виразного силуету будівлі й застосуванням нових конструкцій. У муроване зодчество було перенесено естетику народного дерев'яного сакрального будівництва.

Містобудування. Розпланування адміністративних центрів Гетьманщини: Чигирин (1648–1676 рр.), Батурин (1669–1708 рр.), Глухів (1708–1781 рр.). Розпланування та будівництво нових поселень на Лівобережжі й Слобожанщині. Розпланування Запорізької Січі – «Старої» (1652–1709 рр.) та «Нової» (1734–1775 рр.).

У Наддніпрянщині, Лівобережжі й Слобожанщині до 1770-х рр. завершився процес формування «річкових фасадів» міст, які відіграють провідну роль у створенні образу міста (Київ, Чернігів, Ніжин, Полтава, Харків, Суми тощо).

Оборонні комплекси. Замок Б. Хмельницького у с. Суботіві. Укріплення Чигирини, бастіон Дорошенка (1670-ті рр.). Бастіонна Печерська фортеця у Києві (1706–1720 рр.). Дерев'яно-земляні фортеці Лівобережжя та Слобожанщини. Брами (Київська брама в Глухові (1766 р., архітектор А. Квасов).

Монастирські комплекси. Православні монастирі, католицькі та уніатські монастирі на західних землях розвивалися за традиціями, притаманними кожній конфесії але мали спільні риси в розплануванні, композиції та забудові.

Монастирські комплекси (Новгород-Сіверський, Максаківський, Гамаліївський, Густинський, Спасо-Преображенський на Лівобережжі, Медведівський у Наддніпрянщині, Крехівський у Галичині тощо) демонструють виразну тенденцію до регулярності в розплануванні й забудові.

Православні храми розділяють дві чітко окреслені типологічні групи:

1. Перша відроджує об'ємно-просторові структури мурованих храмів давньоруської доби із впливом польського бароко (Хрестовоздвиженський собор у Полтаві; Спасо-Преображенський собор Мгарського монастиря; київські собори Микільського військового і Братського Богоявленського монастирів тощо).

2. Другий продовжував об'ємно-просторові композиції українського дерев'яного сакрального будівництва. Їх можна розділити на три підтипи: тридільні одно- чи триверхі; хрещаті центричні, серед яких переважають п'ятидільні одно- чи п'ятиверхі (рідше триверхі): дев'ятидільні з різною (зазвичай

непарною) кількістю верхів – від одного до дев'яти.

Оригінальним поєднанням просторових засобів українського зодчества з формами європейського бароко і рококо є Андріївська церква в Києві (1753 р., архітектор І. Мічурін) із використанням проєктів Й.-Г. Шеделя й Б. Растреллі.

Християнські храми інших конфесій. Католицьку й уніатську сакральну архітектуру в Україні можна охарактеризувати як місцевий прояв загальноєвропейської архітектури, без яскраво виявлених національних чи регіональних відмінностей. Характерним взірцем такого типу є домініканський костел у Тернополі (1749–1779 рр., архітектор А. Мошинський). Це репліка храмів авторства архітектора П. Фонтана у Любартові й Холмі. Найзначнішою католицькою пам'яткою західних регіонів України цієї доби є домініканський костел у Львові (1749–1764 рр., архітектор Я. де Вітте, М. Урбанік). Це репліка римського костелу Санта Марія ін Монте Санто. Основою композиції львівського собору Святого Юра (1763 рр. Архіт. Б. Меретин) є просторовий хрест, утворений видовженим по поздовжній осі нефом і трансептом.

Синагоги. Іудейська сакральна архітектура розвивала власні розпланувальні й об'ємно-просторові типи. Для мурованих синагог характерні дев'ятидільні чотиристовпні зальні об'єми (синагога в Жовкві, 1692 р., архітектор П. Бебер; синагога в Бродах, 1742 р.). Стилiстичне вирішення обох споруд, увінчаних ренесансними і аттиками, є архаїчним для кінця XVII – першої половини XVIII ст.

Дерев'яні синагоги демонструють зазвичай квадратний молитовний зал, до якого прилягають понижені сіни, приміщення для жінок тощо (синагога 1652 р. у с. Гвіздець на Івано-Франківщині, синагога 1670 р. у с. Яблунів на Гуцульщині).

Дзвіниці. Протягом XVIII ст. цей архітектурний тип значно розвинувся. Виник тип висотної ярусної дзвіниці (дзвіниці Києво-Печерської лаври, 1744 р. та Софійського монастиря в Києві, 1748 р.; дзвіниці Петропавлівської церкви на Подолі та на Дальніх і Ближніх печерах Києво-Печерської лаври).

Поширені також четверикові (дзвіниця Гамаліївського монастиря, 1730-ті рр.); восьмерикові (дзвіниці Покровського собору в Харкові, 1689 р., Охтирського Троїцького монастиря, 1741 р.); «восьмерик на четверику» (дзвіниця Мовчанського монастиря в Путивлі, 1700 р.).

Будівлі навчальних закладів мали структури лінійного багатокамерного типу, секційно-анфіладне (Чернігівський колегіум, 1702 р.) або галерейне розпланування (бурса в Новгороді-Сіверському, 1667 р., Київська академія, 1702 р.).

Муровані **житлові будівлі**. Кам'яниця Я. Лизогуба в м. Седнів (1690 р.), Митрополичі палати Софійського монастиря в Києві (1730 р.), Гетьманський палац у м. Глухів (1751 р., архітектор А. Квасов), Маріїнський палац у Києві (1752 р., архітектор І. Мічурін) демонструють еволюцію житла правителя від традиційного хатнього типу до двоповерхової резиденції-палацу зі складним планом.

Громадські споруди. У XVIII ст. на Лівобережжі ознаменувалося масовим будівництвом адміністративних будівель: магістратів, ратуш, полкових і сотенних канцелярій, судів. На Лівобережжі були поширені кам'яниці господарського призначення (скарбниця у м. Прилуки, с. Покорщина під Козельцем тощо).

Ковнірівський корпус Києво-Печерської лаври (1773 р.). Головний фасад прикрашено шістьма фронтонами, що надало архітектурної цілісності всій будівлі.

Своєрідним мистецьким підсумком пластичних пошуків середини XVIII ст. є брама Заборівського Софійського монастиря в Києві (архітектор Й.-Г. Шедель, 1746 р.). Аркова композиція, фланкована спареними колонами, з фронтоном із пишним рослинним орнаментом, увібрала найхарактерніші форми, прийоми й орнаментальні мотиви, властиві архітектурі України середини XVIII ст.

У розглядувану добу архітектурній діяльності властиві такі основні риси:

– значний її розвиток у Наддніпрянщині, на Лівобережжі та Слобожанщині водночас із занепадом в інших регіонах, центром архітектурної діяльності стає та

лишається до кінця періоду Київ;

- безпрецедентний, порівняно з попередніми епохами, розвиток мурованого будівництва;

- домінуюча суспільна роль державних замовлень у становленні нової типології та стилістики;

- головна роль замовника у визначенні архітектурної програми;

- часткове збереження артільних методів професійної праці за повної юридичної й фінансової відповідальності майстра – голови артілі;

- поєднання в одній особі архітектора й підрядника, виробника й постачальника будівельних матеріалів;

- поступовий перехід від середньовічних методів професійної праці (за вказаними замовником зразками) до розроблення проєкту і проведення за ним будівельних робіт;

- значне зростання наприкінці доби ролі індивідуальної творчості архітектора;

- формування професії зодчого в сучасному розумінні.

Загалом в архітектурних і містобудівних пам'ятках цієї доби яскраво відбився мистецький геній українського народу. Засвоєння європейської архітектурної спадщини та подальший розвиток автохтонних об'ємно-просторових композицій дали змогу синтезувати неповторний архітектурний стиль українського бароко, який став вагомим внеском України до скарбниці світового зодчества.

Тема 10 Українська народна дерев'яна архітектура

Регіоналізм є однією з визначальних характеристик української архітектури. У народній дерев'яній архітектурі Правобережжя й Західної України вирізняються такі місцеві школи: поліська, волинська, гуцульська, бойківська, лемківська, закарпатська, буковинська, галицька, і подільська; а Лівобережжя – сіверська, полтавська та Слобожанська. Утім відмінності між регіональними школами менш суттєві, ніж спільні риси, що пояснюється єдністю українського етносу та його архітектурної практики.

Архітектурними творами, що чітко фіксують межі розселення українців, є дерев'яні церкви. Їхня пластична виразність створювалася комбінацією зрубів простої геометричної форми (куба, чотири- або восьмигранних призм, пірамід). Вони відрізняються між собою пропорційним ладом, композицією завершень, організацією внутрішнього простору. Ці відмінності й визначали особливості окремих регіональних шкіл.

За плановою організацією храми поділяють на тридільні, у яких зруби згруповані по осі «схід – захід», та п'ятидільні хрещаті. Найпоширеніший тип – тридільні храми, що за формою і розмірами зрубів та композиційним вирішенням мають кілька різновидів.

Дослідники визначили особливості українських дерев'яних церков:

- тридільний або хрещатий план із виділенням центрального зрубу, часто прямокутна форма зрубу мала зрізані кути;
- об'ємна ярусна пірамідальна композиція будівлі;
- завершення церкви «верхами» – баштоподібними уступчастими зрубами (від одного до дев'яти), з так званими «заломами» та «ковнірами» (перехватами) із розкриттям верхів у інтер'єрі;
- характерні форми ярусних куполів – наметові або грушоподібні;

– наявність піддашку навколо храму, так званого «опасання» на стовпчиках або кронштейнах та піддашку входу з трикутним напівфронтоном;

– характерна форма прорізів: трапеційна – входу, хрестоподібна восьмикутна або округла «волове око» – вікон.

Різноманіття українських традиційних церков відрізняється єдиними закономірностями побудови архітектурної форми, такими як пірамідальність композиції, що вписується в трикутник, характерний ламаний силует бань, центричність побудови, рівноцінність фасадів, висотне розкриття внутрішнього простору й відповідність зовнішньому абрису. Ця єдність утворює стереотипну форму всіх типів церков.

Обмеженість матеріальних можливостей народного житла за потреби самовираження проявилася в поєднанні високої раціональності задуму й високого мистецького рівня виконання. Звідси виникли: з одного боку – примітивність будівельних матеріалів і конструкцій, незначні розміри об'єму й внутрішнього простору хати; з другого боку – максимальне виявлення конструктивних і художніх можливостей місцевих будівельних матеріалів (дерева, каменю, глини) і конструкцій на їхній основі (зрубних, мурованих, каркасних, глинобитних, змішаних) в архітектурі хати, висока художня виразність її образу і форм. План хати – простий чотирикутник, дах чотирисхилий. Декор базувався на раціоналістичних засадах: прикрашали тільки ті частини будівлі, які були на видноті; застосовували принцип художнього контрасту (кольору, форми, матеріалу, фактури), який за мінімуму застосованих засобів давав максимальний художній ефект.

Найпоширенішим визнаний триподільний тип хати різних варіантів. На цей час досліджена її регіональна специфіка, визначені стильові відмінності архітектури народного житла різних історичних регіонів України залежно від місцевих природних умов, будівельних матеріалів, їхніх конструктивних і художніх властивостей. На базі регіонального різноманіття були визначені

загальні особливості української народної архітектури, такі як: компактність прямокутних в плані обсягів, обтічність форми їхніх силуетів, характерне пропорційне співвідношення стін, призьби та даху. Архітектурні елементи (ганки, піддашки, слухові вікна, стійкі тощо) функціонально й конструктивно доцільні, витримані у добрих пропорціях, художньо скомпоновані, надавали мальовничості будівлі загалом. З-поміж декоративних засобів оздоблення головна роль була визначена за кольором, а за різьбленням і розписом – допоміжна.

3 ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ XVIII–XX ст.

Тема 11 Архітектура України другої половини XVIII ст.

В останній третині XVIII ст. абсолютистські держави виступили не лише в ролі провідника класицистичних концепцій і вихователя мистецьких кадрів, але й основного будівельного замовника, що намагався поширити свій вплив на всі сфери архітектурної діяльності.

Містобудування. Характер розвитку міст був неоднорідним. Він залежав від того, до якої імперії (Російської чи Австрійської) відійшла територія, а також від містобудівної спадщини та цілого комплексу містоутворювальних факторів, основні з яких були ремесла і промисловість, внутрішня й зовнішня торгівля, адміністративні й оборонні функції.

У 1786 р. затверджено плани міст Харківського намісництва, складені у 1786 р. інженером Г. фон Буксгевденом за участі архітектора П. Ярославського.

За проєктом 1786 р. Харків залишався компактним, а схема вулиць отримала геометричну чіткість. Ухвалена для Харкова радіальна система вулиць була застосована і для реконструкції інших міст Слобожанщини (Охтирки, Недригайлова). Як частина радіальної, практикувалася променева система вулиць (Сум, Миропілля). Для інших міст застосовували прямокутно-сітчасте розпланування з варіаціями (Костянтиноград, нині Берестов, 1783 р.).

На землях Західної України, що ввійшли до складу Австрійської імперії, відрізнявся Львів, який став адміністративним і культурним центром краю. Через утрату містом оборонного значення у 1777 р. почали зносити його укріплення і на їх місці облаштували бульвар. Цим почалося формування просторового кільця з парадною забудовою навколо міста, що за часом випередило подібні акції в західноєвропейських містах. Нове міське ядро з урахуванням під'їзних доріг у 1780-х рр. почали формувати в Чернівцях.

Особливо активна містобудівна діяльність розгорнулася на Півдні України, де засновувати десятки міст. Створення південних міст стало однією з найяскравіших сторінок європейського містобудування кінця XVIII ст.

Міста проектувалися як компактні утворення з прямокутно-сітчастою системою вулиць (Єлисаветград (нині Кропивницький), Катеринослав (нині Дніпро), Олександрівськ (нині Запоріжжя), Нікополь, Херсон, Миколаїв, Одеса).

Становий підхід до питань розселення в умовах феодалних режимів Російської й Австрійської імперій був визначальним у містах України.

Основними просторовими компонентами міського організму залишалися вулиці та площі, а пластичними – квартали та окремо розташовані монументальні споруди. Великомасштабні, виконані у вишуканих ордерних формах громадські споруди та репрезентативні житлові будинки на центральних майданах і вулицях визначали силует і панораму міст. Рівень благоустрою міст був невисоким.

Загалом завдяки регулярному розплануванню й забудові в період класицизму почав формуватися просторово цілісний і пластично виразний образ українського міста. Звичайна забудова й промислові комплекси характеризувалися чіткістю об'ємів і розпланувальних вирішень, ансамблі громадських центрів вирізнялися великими монументальними спорудами.

Ансамблі та комплекси. Характерні для останньої третини XVIII ст. стильові концепції класицизму наочно проявилися в композиційній побудові та змістовому наповненні містобудівних комплексів, архітектурному формоутворенні, подальшому типологічному розвитку споруд. Усе це віддзеркалювалося в гармонійних формах садибних ансамблів, з характерним розмахом і розмаїттям. Особливого значення набули пейзажні парки в «англійському стилі».

Значного розвитку будівництво садиб набуло на землях Правобережжя й Західної України, які до 1772–1792 рр. входили до складу Речі Посполитої (палац М. Вишневецького у Вишнівці; садиба князів Сангушків у Ізяславі; палацовий

ансамбль С. Потоцького-Щенського в Тульчині; садиба Понятовського в Корсуні; садибний парк Браницьких «Олександрія» у Білій Церкві).

На Лівобережжі та Слобожанщині заможна знать теж розгорнула будівництво величних садиб та паркових ансамблів із монументальними палацами (садиба П. Румянцева-Задунайського в с. Качанівка; палац П. Румянцева-Задунайського у с. Вишеньки; садиба Шидловського в с. Старий Мерчик на Харківщині).

Міські ансамблі. У добу класицизму продовжували формуватися ансамблі громадських центрів міст, які склалися за часів панування стилів ренесансу й бароко. Це наочно засвідчує забудова центру Львова, де з'явилося кілька споруд в ордерних формах. Класицистичні ансамблі були характерні для забудови нових південних міст (Катеринослав, Херсон, Миколаїв, Одеса).

Архітектура споруд. Культові споруди. Унаслідок процесів секуляризації в культурі храми втратили панівну роль у забудові селищ, але ще зберігали своє значення. Церкви ставали важливими компонентами громадських центрів міст. Саме з їх закладання починалося створення багатьох міст у Південній Україні.

Найбільш поширеними були православні церкви. За своєю об'ємно-просторовою структурою вони поділялися на 5 типів: центричні – у вигляді ротонд і тетраконхів, хрестово-купальні, хрещаті центрально-купольні, зальні, базилікальні. Звісно, вони мали різні варіації й перехідні форми.

Відповідно до стильових принципів класицизму зодчі прагнули до створення спокійних, доступних для огляду зовнішніх об'ємів, чітких інтер'єрів. Ідеальною моделлю цих концепцій стала центрична композиція циліндричного або кубічного об'єму з чітким внутрішнім простором: Миколаївська церква в Диканьці на Полтавщині (1794 р., архітектор М. Львов); Введенська церква в Охтирці (1783 р., архітектор П. Ярославський); Андріївська церква в с. Стольне на Чернігівщині (1782 р.); собор Спасо-Преображенського монастиря в Новгороді-Сіверському, (1806 р., архітектор Дж. Кваренгі); Миколаївська церква

в с. Юнаківка на Чернігівщині (1793 р.); Катерининський собор у Херсоні (1786 р., архітектор І. Ситников).

Ремінісценції барочних тенденцій відчуваються в побудові зовнішніх елементів і висотному внутрішньому просторі Троїцької церкви в с. Вишняки на Полтавщині (1797 р.). Симбіоз класицистичних і народних форм бачимо в Катерининській церкві в с. Катеринка біля Ольвіополя.

Об'ємно-просторове розмаїття спостерігаємо і в архітектурі костелів та греко-католицьких церков. Характерним прикладом ротонд є костел Святого Йосифа та Воздвиження в с. Підгірці на Львівщині (1766 р., інженер Ц. Романус) – один із проявів стильових тенденцій так званого барокового класицизму.

Великі католицькі храми мали поширену з часів середньовіччя структуру базиліки (домініканський костел у Тульчині 1780 р., архітектор О. Лакруа). Популярною була й структура купольної базиліки (Воздвиженський костел у с. Новий Милягин на Львівщині 1790-і рр., архітектор Ф.-К. Кульчицький) – свідчення переходу від бароко до класицизму.

Громадські споруди. В останній третині XVIII ст. будівлі громадського призначення поряд із храмами посіли панівне становище в структурі міст. Безпосереднім прообразом цих споруд стала міська резиденція-палац. Основну увагу зосереджували на містобудівній ролі будівлі та монументальність її образу.

Адміністративні будівлі. З огляду на бюрократизацію військово-поліцейських режимів Російської та Австрійської імперії в цей період сформувалася розгалужена система адміністративних споруд.

Палаці для імперських чиновників будували в адміністративних центрах. (губернаторський палац у Харкові, палац Г. Потьомкіна в Херсонській фортеці).

Інший характер мав магістрат у Миколаєві, розташований поряд із собором серед великої площі на високому березі р. Інгул (1792 р., інженер І. Князев, архітектор В. Ванрезант). У його архітектурі послідовно й чітко у функціональному й композиційному планах втілювалося нарощування форм до

центру, переходу від торговельних приміщень на флангах до адміністративних посередині.

Будівлі так званих присутніх» місць із приміщеннями для судових установ, архівів, різних комісій, а інколи й міських властей вимагали пошуку нового пластичного образу. Прототипом для присутніх місць у Харкові (1786 р., архітектор Дж. Кваренгі) став житловий палац, на що вказували передній і задній курдонери, вхідні портики та купол над центральним залом.

Відомчі правління мали раціональне розпланування і стриманий зовнішній вигляд. І лише в деякій випадках споруди ставали окрасою центральних вулиць, як будинок головного командира Чорноморського флоту в Миколаєві (1794 р., архітектор П. Неєлов). Середній зал тут відзначений восьмиколонним портиком і бельведером. Перпендикулярно до основного корпусу прилягають два бічні крила з торцями, оформленими колонними портиками.

Продовжували зводити споруди також для церковної адміністрації (будинок вірменського архієпископа у Львові (кінець XVIII ст.) та палац архієпископа в Чернігові (1780).

За проектом П. Ярославського в Харкові 1788 р. звели одну з перших банківських контор. Для здійснення великих торговельних угод постала потреба в біржах, і незабаром у Києві з'явився контрактний будинок (1799–1801 рр., архітектор О. Ельдезін) – двоповерховий об'єм із центральним залом.

Лікувальні споруди. Наприкінці XVIII ст. було розпочато створення лікарень.

Першим значним витвором цього типу стала будівля у Львові. Її звели (1776 р.) як навчальний заклад – колегію піарів (архітектор Ф.-К. Кульчицький), а через 9 років перебудували на лікарню. П-подібна у плані величезна триповерхова споруда середнім і боковими корпусами охоплює просторий курдонер. Центральну вісь акцентовано вхідним порталом, який фланковано колонами і вигадливо обрамлено пілястровим портиком великого ордера. Композиція нагадує

вхід до собору Святого Петра в Римі.

З'явилися й будівлі, призначені для аптек. У Харкові за проєктом П. Ярославського 1768 р. збудували двоповерхову споруду з центральним залом дія продажу ліків. Фасади оформлено пілястрами й фільонками, вхід підкреслено двоколонним портиком.

Дворянські зібрання, будинки товариств і офіцерів. Образи цих споруд, нагадували палаш або багаті особняки, подібні до Стрілецького товариства у Львові (1780 р). Дворянське зібрання в Білій Церкві вражало ефектною восьмиколонною вхідною лоджією. Своєрідний вигляд мав і розміщений на високому березі р. Інгул офіцерський клуб у Миколаєві – двоповерхова будівля, оточена з усіх боків галереями зі стрункими дерев'яними колонами.

Житлові будинки. Зберігаючи споконвічні традиції, сільське будівництво України суттєво впливало на забудову міст. Тому, незважаючи на нові стильові течії, зберігалися регіональні особливості помешкань різних регіонів. Значний вплив на них мали кліматичні умови та етнічний склад населення. Унаслідок цього рядова забудова наприкінці XVIII ст. була дуже різноманітною і мальовничою.

Засобом запровадження офіційного курсу в архітектурі стало поняття типового кварталу та «зразкових фасадів» для забудови. Це пояснювали браком у провінції кваліфікованих зодчих і прагненням підвищити якість забудови міст. Однак досягнення регулярності й одноманітності, придушення національних традицій цілком відповідало великодержавним імперським претензіям посадовців.

Основну частину міської забудови становили будинки міщан, ремісників та дрібних торговців, планувальна організація і зовнішній вигляд яких не відрізнялися від сільських хат. І лише під час зведення маєтків для дрібних дворян і заможних купців проявилися нові смаки (будинок Балабухи в Києві).

Самобутній вигляд мали міста Правобережжя. У будинках хатнього типу ганки нагадували своєрідні портики з фронтонами (Кременець, Луцьк,

Кам'янець-Подільський). Над будівлями здіймалися високі дахи із заламами.

Важливого значення в міській забудові набули палаци: Кочубея в Полтаві, Літке й Миклашевського в Києві, Ширая в Чернігові, Безбородька в Ніжині.

Визначною пам'яткою є палац Потьомкіна в Катеринославі (1790 рр., архітектор І. Старов). Тут за курдонер правила величезна напівкругла в плані площа, до якої віялом сходилися три вулиці, а за палацом розкинувся величезний сад, створений В. Гульдом. Одноповерховий головний корпус і з'єднані з ним крилами бічні флігелі, розташовані на одній лінії, сприймалися фронтально. Гладінь стін відтінялася шестиколонним портиком доричного ордера перед високим центральним залом та колонними галереями крил, арочними входами у флігелі, антаблементом і трьома трикутними фронтонами.

Тема 12 Архітектура України першої половини XIX ст.

Початок XIX ст. для українського народу ознаменований остаточним підпорядкуванням українських земель Російською та Австрійською імперіями. Такі події не пройшли повз національне та культурне життя. Під гніт потрапляє й архітектура. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. відзначені в архітектурі України формуванням класицизму у загальному потоці розвитку європейської архітектури. Новий стиль в Україні з'явився на 10–15 років пізніше, ніж в імперських центрах.

Архітектура України протягом цього періоду дедалі більше зближується з західноєвропейською, поступово стираються національні особливості у міському культовому, громадському та палацовому житловому будівництві. Проявляють себе місцеві архітектори: П. Ярославський, А. Меленський, П. Дубровський та інші.

У Києві в цей час зливаються до купи три роз'єднані раніше частини. Після пожежі на Подолі в 1811 р. архітектором В. Гесте розроблено новий проєкт, за

яким були прокладені замість старих криволінійних прями, широкі магістралі. У центрі Подолу було розплановано велику Контрактову площу.

У цей час докорінно змінилося планування Чернігова, Черкас, Олександрівська, Прилук та інших міст. Полтава на початку ХІХ ст. стає губернським містом. Були зриті вали фортеці і пробиті прямі вулиці, що утворили єдину мережу, пов'язану з новим центром міста – круглою площею, винесеною на вільну територію. У центрі площі за проектом Тома де Томона в 1811 р. встановлено колону – «Монумент Слави», що стала центром композиції площі з вісьмома радіальними магістралями.

По периметру площі зведені будівлі губернських присутніх місць, будинок губернатора, кадетський корпус, дворянські збори, поштамт та інших.

Під час складання нових генеральних планів міст Півдня України в основі зберігалася планувальна схема ранньої забудови (Херсон, Миколаїв).

Розвиток морського порту Одеси, що отримала низку пільг із зовнішньої торгівлі, сприяло розширенню території міста та збільшенню кількості населення.

Класична схема, застосована в генплані Одеси, заснована на виявленні трьох головних осьових магістралей: Італійської, що визначила початок Приморського бульвару, Катерининської, що замикалась пам'ятником А.-Е. Ришельє, та Олександрівської, пов'язаної з парком і двома базарними площами.

Приморський бульвар, що простягався вздовж берега на верхній терасі був з'єднаний з портом у 1841 р. ефектними широкими сходами. Вузлом композиції стала напівкругла площа з пам'ятником А.-Е. Ришельє у центрі (скульптор І. Мартос).

Пам'ятник Ришельє, вирішений гранично лаконічно, зі статичною фігурою на строгому п'єдесталі, зорозово завершує широкі сходи і добре пов'язаний з архітектурою забудови напівкруглої площі. Межі бульвару з обох боків композиційно закріплені будинками Старої біржі та палацом Воронцова.

У першій половині XIX ст. майже для всіх губернських та повітових міст України було складено та затверджено генеральні плани міст.

Процес реконструкції охопив на початку XIX ст. також міста західної України, яка перебувала під владою Австрійської імперії. У багатьох містах були зриті вали, прокладалися широкі вулиці, проводилися роботи з озеленення. У Львові на місці валів утворилися нові бульвари та площі, що оточили старе місто.

Архітектура міського житла. У губернських містах – Києві, Одесі, Харкові – будуються двоповерхові будинки заможної частини населення (палаці Розумовського у Києві, Воронцова та Потоцького в Одесі тощо).

Під впливом обов'язкового впровадження типових фасадів змінився зовнішній вигляд міського житла.

Архітектура громадських будівель. У першій половині XIX ст. будівництво громадських будівель набуло у містах України більш широкого розмаху. Одним із характерних видів споруд були магістрати, які входили в ансамбль забудови міських центрів. Це були зазвичай будівлі симетричної композиції із вежею з годинником, що об'єднували у собі адміністративні й торгові приміщення (магістрати у Миколаєві, Кременчуку, Ніжині).

Багато споруд в українських містах будувалися за «апробованими» проектами: тюремні замки, гауптвахти, так звані «пересильні будинки» (у Чернігові, Києві, Харкові, Полтаві, Ніжині), що відрізнялися суворістю фортечної архітектури.

Велика увага приділяється у розглянутий період створенню міських торгових площ, важливою частиною яких були гостинні двори та торгові ряди із арочними галереями (у Києві, Чугуєві, Умані, Новгороді-Сіверському, Ніжині).

Серед торгових споруд становлять інтерес будівлі Контрактового будинку у Києві та Старої біржі в Одесі.

На початку XIX ст. в Україні з'явилися театральні будівлі та будинки дворянських зібрань. Перші театри були збудовані у Києві, Одесі та Полтаві.

Будинки дворянських зібрань були абсолютно новим на той час типом будівлі – клубом привілейованого суспільства. Призначення будівлі визначало склад його приміщень, їхній взаємозв'язок та зовнішню архітектуру з традиційним колонним портиком на головному фасаді: будівлі дворянських зібрань у Полтаві (1810 р.), Харкові (1820 р.), Києві (1840-ті рр.) тощо.

У першій половині XIX ст. отримує розвиток будівництво початкових шкіл, гімназій, духовних училищ та навчальних закладів закритого типу (ліцеї, кадетські корпуси, інститути шляхетних дівчат). У Харкові та Києві були зведені будівлі університетів.

Прикладом середніх навчальних закладів можуть бути друга Київська гімназія на бульварі ім. Т. Шевченка (1850 р., архітектор В. І. Беретті), Полтавська губернська гімназія (1841 р.), Херсонська гімназія (1840 р.) тощо.

Із навчальних закладів закритого типу необхідно відзначити Ліцей І. Безбородька в Ніжині (1824 р., архітектор Л. Руска) із колонадою великого ордера в середній частині та будівлю Кадетського корпусу на Круглій площі в Полтаві (1841 р.).

Серед інститутів шляхетних дівчат, збудованих у Києві, Харкові, Одесі та Полтаві, найцікавіший Київський, споруджений у 1842 р. за проектом архітектора В. І. Беретті. Будівля масштабна завдяки вмілому використанню ордера і добре пов'язана із природним оточенням.

Із початку XIX ст. в Україні розвивається будівництво лікарень, так званих «богадільнь», сирітських, інвалідних та виховних будинків.

Прикладом великих лікувальних будівель виразної архітектури може бути Перша міська лікарня в Одесі (1827 р., архітектор Тома де Томон) та Чорноморський шпиталь у Херсоні (1813 р., архітектор А. Захаров).

Поширення набуло будівництво за так званими «зразковими» проектами, що зумовило стилістичну однаковість забудови і затверджувало державний стиль епохи.

Архітектура палаців та садиб. Перша половина XIX ст. ознаменувалися широким розмахом будівництва в Україні замських палаців та будинків у панських маєтках. Важливою частиною палацово-садибних ансамблів великих поміщиків стають парадні двори, оточені панським будинком та службовими флігелями.

Садибні комплекси зазвичай розташовувалися у певному віддаленні від села на височину, яка домінувала над місцевістю. Велика увага приділяється архітектурному рішенню в'їзду до садиби. Поблизу палацу зводилися церква, іноді – фамільний мавзолей. В окремий блок виділялися господарські споруди. Навколо садибного комплексу влаштовувався пейзажний парк зі ставком.

До зразків палацово-садибної архітектури цієї доби в Україні належать: палац у с. Качанівці та палац К. Разумовського (1803 р.) у м. Батурині (обидва у Чернігівській області).

До характерних великих садиб належать садиби: Павла Галагана у с. Сокиринці (архітектор П. Дубровський); Диканьці (Полтавська обл.), Рокитному, Великому Бурлуку, Бездрику, Олексіївці (Харківська обл.). Прикладом садиб поміщиків середнього достатку є Хатне, Токарі, Василівка, Должик, Куянівка (Харківська обл.) тощо. Ці садиби відрізнялися вільним плануванням з урахуванням місцевих природних умов, розвиненим складом господарських будівель, двором перед панським одноповерховим будинком із портиком.

Для дрібномаєтних садиб характерний невеликий панський будинок із садом і з колонним ганком-портиком в оточенні простих господарських будівель.

Спорудження поміщицьких садиб у Галичині та Волині поступалося за своїми масштабами їхньому будівництву на Лівобережній Україні. Характерні садиби у вигляді скромних будівель із колонними портиками та гонтовими покрівлями.

Найбільш повно класичний напрямок проявився в архітектурі палацово-садибних ансамблів, збудованих за проектами відомих столичних архітекторів та

їхніх помічників із місцевих архітекторів. У садибному зодчестві середнього та дрібномаєтного дворянства переплівся вплив класицизму та місцевих традицій.

Визначним прикладом паркової архітектури в Україні є парк «Софіївка» у м. Умань, Черкаської області. Будівництво цього парку у маєтку Потоцького тривало з 1796 р. по 1859 р. із 30-річною перервою на початку ХІХ ст.

Особливе місце посідає дендропарк у Тростянці на Чернігівщині, площею 200 га, створений коштом І. Скоропадського. Основу його композиції складає пластична обробка рельєфу та комбіновані посадки різноманітної рослинності по сторонах великого ставка, що є композиційною віссю парку. У Тростянці блискуче вирішено завдання створення парку у відкритій степовій місцевості.

З інших великих парків, створених у цей період в Україні, заслуговують на увагу парки в Яготині, Київській області, Покорщині, Чернігівській області, Печерський парк Вінницької області тощо.

Архітектура культових будівель. Відбувається сильне скорочення будівництва монастирських храмів поряд зі збільшенням кількості міських церков. Будується багато сільських церков, які входять до ансамблю поміщицьких садиб. Основним будівельним матеріалом стає цегла. Архітектура церков знаходить вираження у лаконічних обсягах, завершених напівсферичним куполом на високому світловому барабані. На тлі гладких площин стін виділяються портики.

Продовжується і народне дерев'яне культове будівництво (тризрубні церкви у с. Кам'яний Брід та Рясне, п'ятизрубна у с. Межиріччі Житомирської області тощо). Проте в силу указу Синоду 1803 р. будівництво церков у «малоросійському стилі» було, по суті, припинено. Виняток становили лише українські землі, що входили з до складу Австрійської монархії. Тут упродовж ХІХ ст. продовжувалося будівництво дерев'яних церков у формах місцевих народних традицій (церква у с. Ясіня, Закарпатської обл., 1824 р. тощо).

До окремої групи церков належить оригінальна своєю об'ємно-планувальною композицією Преображенська церква в Болграді (1838 р.,

архітектор А. Мельников).

Іншу групу церков складають кубічні, з трапезною та дзвіницею над головним входом, наприклад, Преображенський собор у м. Катеринослав (1835 р., архітектор А. Захаров).

Круглі в плані однокупольні церкви утворюють окрему групу: церква у с. Куньє (1814 р.), Харківської обл. (не зберіглася); церква Св. Миколая на Аскольдовій могилі (1810 р., архітектор А. Меленський.) у Києві; церква-ротонда Св. Олександри (1844 р.) у с. Лебедівка Черкаської області тощо.

Прямокутні у плані храми становитимуть останню групу. До них належать: оригінальні за композицією периптеральні храми у м. Славгороді, Сумської області (1808 р.) та Петропавлівська церква у Севастополі (1844 р.).

Цікавою пам'яткою культового зодчества періоду класицизму в Україні є дзвіниця Успенського собору у Харкові, збудована у 1833 р. за проектом архітектора Є. Васильєва. Ця споруда і досі зберігає своє значення висотної домінанти міста.

У першій половині ХІХ ст. в Україні в деяких поміщицьких садибах з'являються різноманітні фамільні мавзолеї. В одних випадках вони мають вигляд ротонди, увінчаної напівсферичним куполом (мавзолей у с. Рогань Харківської області та у Болграді), або у формі піраміди з обелісками по кутах (у с. Славгород), або кубічної форми (Куянівка Харківської області, Стара Водолага Харківської області).

У 1820-х рр. робляться спроби типізації у культовому зодчестві (альбоми зразкових проєктів церков 1824 р. та 1829 р. в стилістиці класицизму).

В архітектурі поступово відбувався пошук протиставлення класицизму. Романтичне захоплення готикою на початку ХІХ ст., завершилося пошуком «народності», що втілювалося у імперський так званий «російсько-візантійський» стиль (Десятинна церква, 1842 р. у Києві, архітектор В. Стасов).

Урядом впроваджувалися типові проєкти церков архітектора К. Тона, що еkleктично поєднували «візантійські» та «давньоруські» форми.

Архітектура промислових споруд. Однією зі значних пам'яток доби є Київський арсенал 1801 рр. (інженер І. Меллер). Будівля з внутрішнім двором із пандусом на другий поверх. Декор будівлі стриманий (рустування, карниз, пілястри).

Архітектура класицизму, що досягла у першій третині ХІХ ст. в Україні найвищого розквіту, з 1830–1840-х рр. вступає у смугу занепаду – стає сухою, подрібненою, еkleктичною. Вже у першій третині ХІХ ст. намітилася тенденція виходу архітектури за жорсткі рамки класичних форм: Спасо-Преображенська церква у с. Мошни Черкаської обл. (1839 р., архітектор Д. Торічеллі); Палац М. Воронцова в Алуці (1848 р., архітектор Е. Блор); Палац Вітославських-Львових у с. Чернятин Вінницької обл. 1830-ті рр., архітектор Г. Ітгар). Від середини панує ХІХ ст. *еклектика* – змішання в одному творі прийомів та елементів різних за часом стильових напрямів.

Тема 13 Архітектура України другої половини ХІХ ст.

Планування і будівництва міст і селищ. У ХІХ ст. в Україні під впливом розвитку економіки, соціального та культурного життя відбувається перерозподіл населення, зайнятого у сільському господарстві, ремеслі й торгівлі, у сферу промисловості, крупної торгівлі й транспорту. Швидкими темпами зростало міське населення великих міст (м. Київ, Одеса, Харків, Катеринослав, Львів).

В Україні у цей період складається структура селищ нового типу: фабрично-заводські селища при гірничорудних підприємствах (Донбас, Подніпров'я); фабрично-сільськогосподарські економії баз харчової промисловості (Правобережжя, Харківська, Чернігівська губернії); селища вздовж ліній залізниць; робітничі селища на околицях великих міст (Києва, Харкова,

Єлисаветграда); дачні та курортні селища поблизу великих міст.

У Донбасі до кінця XIX ст. виник новий виробничо-житловий район із промисловими підприємствами, шахтами, станціями залізниць, навколо яких виникли фабричні та шахтні селища. Формуються великі індустріальні селища (Маріуполь, Юзівка, Кам'янське).

Будівництво залізниці та шосейних доріг на Південний берег Криму сприяло використанню узбережжя як курортної зони, вело до урбанізації регіону.

У другій половині XIX ст. міста набули нове функціональне призначення – транспортних вузлів, промислових, торгових, фінансових та навчально-культурних центрів. Наприкінці XIX ст. в Одесі, Києві та Харкові було зроблено спроби планувального регулювання забудови, розроблено генплани Києва, Харкова, Єлисаветграда, Сімферополя, Євпаторії та інших міст.

Промислові, селища. Процес виникнення та забудови фабричних та шахтних селищ Донбасу проходив стихійно (Юзівка, Горлівка, Краматорськ, Єнакієве, Макіївка, Дружківка тощо), у міру появи нових підприємств. Лише в окремих випадках одночасно з будівництвом заводів проєктувалися селища (Кам'янське).

Економічний та технічний фактори були визначальними для містобудування цього періоду. Їм підпорядковувалися архітектурні аспекти розселення, планування та забудови міст, при цьому найчастіше ігнорувалися вимоги гігієни та естетики. Водночас демократизація суспільства визначала боротьбу архітекторів за дотримання генпланів міст, запровадження гуманістичних ідей, принципів гігієни та ансамблевості забудови, благоустрою та озеленення.

Промислова архітектура. Промисловий переворот другої половини XIX ст., зумовив ломку традиційних уявлень про архітектуру і висунув низку нових типів споруд, які справили величезний вплив на архітектуру XX ст. У машинних формах заводів втілювалися нові ідеали сучасної архітектури XX ст.

Наприкінці XIX ст. промисловий центр України формується на Донбасі та в Подніпров'ї. Великими архітектурними комплексами були паровозо- та вагонобудівні заводи (Харків, Луганськ). Набуває розвитку суднобудування (Миколаїв, Одеса, Севастополь, Київ). Типовими спорудами харчової промисловості були парові млини, цукрові, горілчані та пивоварні заводи.

Транспортні споруди. Вокзали споруджувалися за трьома технологічними схемами – береговою (Харків, Київ), тупиковою (Одеса) та острівною (Козятин).

Міські мости активно входили до міського пейзажу, широке застосування на початку століття отримав метал та залізобетон (мости в Києві й Катеринославі).

Будівлі фінансових установ. Об'ємно-планувальна структура банків змінюється під впливом швидкого зростання цін на земельні ділянки у центрі міст. Підвищення поверховості та розвиток інженерного обладнання, дозволяють більш вільно komponувати елементи будівель. Пишність декоративної обробки фасадів та інтер'єрів починає поступатися місцем діловому раціоналізму: Земельний (1898 р.) і Торговий (1899 р.) банки в Харкові (архітектор О. М. Бекетов), Нова біржа в Одесі (1899 р., архітектор А. Бернардацці).

Магазини. З'являються окремо розташовані, зазвичай двоповерхові будівлі магазинів, наприклад, магазин Петрококіно в Одесі (1896 р., архітектор О. І. Бернардацці). Зводилися універсальні магазини-пасажі (Одеса, 1899 р., архітектор Л. Влодек). Торгові приміщення займали весь перший поверх, внутрішній дворик був перекритий скляним ліхтарем металевими фермами, створюючи замкнутий архітектурний простір, який слугував загальним холлом для численних магазинів.

Видовищні та спортивні будівлі. Споруджуються нові театри, цирку, театри-клуби, народні будинки та аудиторії, музеї, панорами, бібліотеки, з'являються перші кінотеатри та спортивні споруди. Ускладнюються типологія та диференціація навчальних закладів. З'являються дитячі садки, будуються лікарні.

Набуло розвитку театральне будівництво. Переважала схема багатоярусного залу для глядачів із глибинною кулісною сценою: театри в Одесі (1887 р., архітектори: Ф. Фельнер, Г. Гельмер), у Львові (1897 р., архітектор З. Горголівський), у Києві (1897 р., архітектор В. Шретер).

Цирк відображав потреби прилучення до естетичних та культурних цінностей найширших верств населення. У 1870-ті рр. в Україні будують низку дерев'яних цирків. Споруджено перші кам'яні будівлі цирків у Києві (1875 р.) та Одесі (1894 р.).

Народні будинки, музеї, бібліотеки. Наприкінці ХІХ ст. почав формуватися принципово новий тип громадського будинку – так званий «народний будинок», який будувався коштом різних громадських товариств, а найчастіше самих робітників.

Велику роль починають відігравати мистецькі виставки та музейні колекції, наприклад, будівля Київського музею старожитностей та мистецтв (1900 р., архітектор В. Городецький).

Будівництво спеціальних бібліотечних будівель, наприклад, публічна бібліотека в Одесі (1883 р., архітектор Ф. В. Гонсіоровський).

Навчально-освітні будівлі. Будівництво початкових шкіл та народних училищ в Україні здійснювалося переважно за індивідуальними проектами з компактним плануванням, наприклад, одноповерхові школи в Одесі (1889 р., архітектор Ю. Дмитренко). У групі середніх навчальних закладів належали гімназії, ремісничі та спеціальні середні (комерційні, технічні, художні тощо) училища: 2-га жіноча гімназія в Одесі (1893 р., архітектор С. А. Ландесман), комерційне училища у Харкові (1891 р., архітектор О. М. Бекетов).

Найбільш значним твором архітектури першого типу є комплекс Політехнічного інституту в Києві (1898–1902 рр., архітектори: В. А. Осьмак, П. І. Реутов).

Комплекс Вищого гірничого училища було споруджено в Катеринославі (1899–1901 рр., архітектор О. М. Бекетов).

У типологічній структурі будівель відбулися суттєві зміни: поряд із характерними для попередніх етапів культовими та адміністративними будинками розвивалася група громадських. Видовищні будинки, крім театрів, доповнили театри-клуби, стаціонарні цирки, кінотеатри, панорами, що відрізнялися функціональною організацією простору та були відображенням демократизації суспільного життя.

Розроблені архітекторами нові типи культурно-освітніх будівель (народні будинки та аудиторії, міські бібліотеки, музеї) мали особливо велике значення для подальшого розвитку архітектури. Значного розвитку набули навчальні та навчально-виховні будівлі: початкові школи та училища, середні та середні спеціальні навчальні заклади, будівлі та комплекси вищих навчальних закладів. Були розроблені проекти та побудовані перші дитячі заклади (дитячі садки та ясла). Розширилася номенклатура будівель охорони здоров'я та медицини (лікарні та амбулаторії, лікувально-медичні товариства, курортні лікарні).

Під час розробки проектів громадських будівель українські архітектори використали широке коло нових знань із гігієни, кліматології, акустики, медицини, а також новітні досягнення техніки, що сприяло підвищенню професійного рівня проєктування, відходу від традиційних класичних схем планування та становленню нового функціонального методу проєктування.

Загалом у типології громадських будівель можна виділити два нові, найбільш загальні прийоми організації простору: функціональне зонування по вертикалі чи горизонталі та кооперування різних функцій в одній будівлі, які були розвинені в наступній архітектурній практиці і зберігають своє значення як прогресивні прийоми. Усе це призвело до формування концепції проєктування «зсередини назовні», властивої історизму та модерну.

У розробку нових функціонально-типологічних рішень громадських будівель великий внесок зробили українські архітектори: О. М. Бекетов, О. І. Бернардацці, Е. П. Брадтман, В. В. Величко, Г. М. Дмитренко, В. А. Домбровський, С. І. Загоскін та І. І. Загоскін, А. В. Кобелєв, С. А. Лапдесман, С. Н. Ніколаєв, В. А. Осьмак, Д. С. Скоробогатов, Н. К. Толвінський, Ф. А. Троуп'янський та інші.

Основні типи житла. Наприкінці XIX ст. починається тенденція винесення сходових клітин односекційних будинків назовні (самостійний обсяг). Це дозволило краще організувати вхід, винести кухні та санвузли в окремий блок, використовувати фасадну частину будинку для розміщення великих кімнат.

Архітектурні стилі та напрямки. У аналізований період, за порівняно невеликий термін у 1820–1830 рр. у мистецькому житті України відбувалася швидка зміна смаків та уподобань, паралельно співіснували різноманітні творчі напрямки. У духовному житті, як і в соціальному, відбувалася ломка старої та зародження елементів нової культури. У мистецтві розвивався романтизм – художній метод, що протиставляв догмам класицизму з його нормативною естетикою духовні потреби людини, емоційну піднесеність, символізм та гіперболізацію форм. На зміну класицизму, що панував наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст., приходять історизм – еkleктизм з його різноманітним стилістичним напрямом та принципом «свободи вибору» стилю та залежності від призначення будівлі.

Історизм і еkleктизм. Найбільш усталеними термінами, що визначають стилістичні напрями в європейській архітектурі XIX ст. є історизм та еkleктизм.

Еkleктизм – термін, вживаний для визначення стилю архітектури 1830–1890-х рр., пов'язаного з філософією і естетикою романтизму.

Головним кредо представників цього напрямку була свобода вибору історичного джерела для створення нових творів відповідно до їхнього призначення та ідейних уявлень замовника та архітектора.

Неоренесанс та його стилізація – напрям, який був широко поширений у Європі та в Україні наприкінці XIX ст.

Поєднання неоренесансу з елементами готики, романського та інших стилів як своєрідний творчий метод еkleктики, притаманно творчості найвидатнішого одеського архітектора А. Бернардацці (будівля Нової біржі в Одесі, 1899 р.; готель «Брістоль», 1900 р.; торговий дім Бродського, 1898 р.).

Одеський архітектор Н. Толвінський був інтерпретатором ренесансно-барокових форм (міське училище, 1892 р.; грязелікарня на Куяльницькому лимані, 1892 р.; земська управа, 1895 р.; судові встановлення, 1895 р.; клініка та лабораторний корпус університету, 1897 р.).

Для творчості харківських архітекторів старшого покоління, таких як С. Загоскін та І. Загоскін, Б. Міхаловський, В. Величко, О. Бекетов, неоренесанс був найбільш характерним стилем.

Найбільш значним талановитим інтерпретатором неоренесансу був академік архітектури О. М. Бекетов, який створив найзначніші громадські будівлі Харкова саме у неоренесансних формах: комерційне училище (1891 р.), земельний та торговий банки (1899 р.), міська бібліотека (1898–1901 рр.).

Неоренесанс найбільше розвинувся у 1870–1890-ті рр. як найбільш модний напрямок у творах київських архітекторів А. Я. Шиле, В. І. Сичугова, В. Н. Ніколаєва та Г. П. Шлейфера. Низка споруд у ренесансно-барокових формах належать Г. П. Шлейферу (1853–1913 рр.). Це комерційне училище по вул. Бульварно-Кудрявській (1896 р.), низка будівель на вул. Миколаївській: готель «Континенталь», житлові будинки, театр Соловцова (1898 р.). У будівлі театру ренесансні форми головного фасаду поєднуються з барочним тлумаченням інтер'єрів, зокрема кручені колонки, що підтримують балкони в залі для глядачів, форма і декор огорожі ярусів.

До офіційного «російсько-візантійського стилю» в Україні належать Володимирський собор (1853–1896 рр., архітектор Н. Штром) у Києві,

Володимирський собор на руїнах Херсонесу в Севастополі (1862 р., архітектор Д. І. Гримм).

Близькі за цією стилістикою церква у с. Бірки під Харковом (1895 р.), собор в Євпаторії (1898 р., архітектор А. Бернардацці), Благовіщенський собор у Харкові (1897 р., архітектор М. Ловцов), Трапезна церква Києво-Печерської лаври в Києві (1895 р., архітектор В. Ніколаєв) тощо.

Український стиль. Початок пошукам національного стилю в архітектурі України поклав український меценат Г. Галаган замовивши будинок для гостей в народному стилі у с. Лебединці (1856, архітектор Є. І. Червінський). Т. Шевченко визначив цей будинок як «панську, але добру і гідну наслідування затію».

Іншим прикладом національно-романтичних пошуків в Україні є житлові будинки, збудовані архітектором Е. Ягном у 1878–1886 рр. у садибі Рахманових та у с. Білорічиця на Чернігівщині.

Будівництво великих громадських будівель, формування міських площ, створення пам'ятників, що мають історичне та художнє значення, визначили новий містобудівний вигляд великих та середніх міст.

В Україні другої половини ХІХ ст. внаслідок розвитку промисловості та транспорту сформувалися малі міста та селища, що перетворилися надалі на найбільші міста України (Донецьк, Маріуполь, Кам'янське тощо), а також відбулися важливі містобудівні зміни: сформувалися нові та об'єдналися старі частини міст, забудувалися, упорядкувалися і набули нового вигляду вулиці та площі, виникли дачні селища, у низці випадків створилися проєктні генплани міст та окремих районів.

Нові соціально-економічні та культурні передумови зумовили розвиток в Україні архітектурно-будівельної діяльності, зростання професійних кадрів, створення центрів архітектурної освіти, формування місцевих регіональних шкіл.

Важливою рисою архітектури були нові типологічні жанри архітектури. В Україні сформувалося промислове зодчество. Оригінальні за своїм плануванням

та зовнішністю великі громадські будівлі театрів, цирків, кінотеатрів, народних аудиторій, будівлі музеїв, бібліотек, проекти нових типів навчальних, культурно-виховних будівель, показують новаторський характер творчості архітекторів.

Тема 14 Архітектура України першої половини ХХ ст.

Загальна характеристика. Одним із яскравих періодів у розвитку архітектури України був початок ХХ ст., коли формувалися нові типи споруд, стрімко народжувались і згасали нові стилі, швидко змінювались художні смаки та уподобання суспільства: завдяки плідній співпраці зодчих та інженерів було винайдено нові конструктивні системи і будівельні матеріали, які збагачувати можливості формотворення. Інтенсивно формувалася забудова більшості міст України, виростали нові міста і робітничі селища.

Стилі архітектури перших десятиліть ХХ ст. У цей час у художньому житті України відбувався швидкий процес зміни смаків і уподобань, паралельно існували різні творчі напрями, деякі стилі народжувались і згасали протягом десяти років, залишивши після себе високохудожні твори, що стали помітним явищем вітчизняного мистецтва.

Неоренесанс в Україні найповніше проявився у творчості архітекторів Одеси, (О. Бернардаці, Л. Влодека, Ю. Дмитренко та інших). У Києві в стилістиці неоренесансу працювали такі архітектори: В. Ніколаєв, Г. Шлейфер, В. Риков.

Неокласицизм і неоампір як стилістичні напрями особливо поширилися в Україні у 1910-х рр. Ордерні форми в руках зодчих стали темою для імпровізації. Вони властиві творчості таких архітекторів, як І. Багенський у Львові, П. Андрєєв, В. Осмак, О. Кобелев, П. Альошин у Києві, О. Красносельський у Катеринославі, О. Бекетов та А. Горохов у Харкові.

Неоготика в архітектурі України представлена Миколаївським костьоном у Києві (1909 р., архітектори: В. Городецький та С. Воловський) та костьоном Св. Єлизавети у Львові (1907 р., архітектор Т.-М. Тальовський) тощо.

Неороманський стиль. До кращих споруд Києва, зведених у неороманському стилі, належить, наприклад, будинок садибного типу, що належав М. Ковалевському (на розі вулиць Липської та П. Орлика), роботи архітектора П. Альошин.

Неомавританський стиль добре представлено в Криму творами М. Краснова: маєток «Сосновий гай» князя Ф. Юсупова біля мису Ай-Тодор; дача К. Короб'їна і вілла «Ельвіра» у Сімеїзі; «Мисливський будинок» у Коккозі (нині с. Соколине).

Модерн в Україні. Стилїстика визначалась у різних країнах різними термінами (модерн, сецесіон, ар-нуво, югендстиль), але всі вони означали відхід від старого і пошуки нового. В Україні прихильниками нового напрямку стали кияни Е. Брадтман, О. Вербіцький, І. Ледоховський та В. Городецький, харків'яни О. Ржепишевський, А. Горохов, одесити Л. Влодек, М. Лінецький, Ф. Троупянський.

Характерною спорудою цього стилістичного напрямку є власний будинок архітектора В. Городецького на вулиці Банковій, 10, так званий «Будинок із химерами».

Раціоналістичними тенденціями модерну позначена творчість харківського архітектора О. Гінзбурга (театр-клуб громадського зібрання в Катеринославі, 1912 р.) має незвичайне об'ємно-просторове вирішення. Ця споруда стаза предтечою українського конструктивізму.

У розвитку раціоналістичного напрямку модерну важливу роль відіграю будівництво критого Бесарабського ринку в Києві (архітектори: Ю. Гай, П. Бобрусов). Головною новацією цієї велетенської для того часу споруди було те, що його конструкції майже не декорувати, вони самі стати засобом художньої

виразності.

Аналогічні тенденції простежуються на теренах Західної України (Товарний будинок у Львові, 1913 р., архітектор Р. Фелінський).

Раціоналістичний напрям в архітектурі України довів на практиці можливість створення нових архітектурних форм на основі естетичного осмислення функції і конструкції для створення вільного плану.

Український модерн (український національний романтизм). Грунтовні пошуки національної своєрідності в архітектурі належать до початку ХХ ст. і пов'язані зі спорудженням губернського земського будинку в Полтаві. У 1903 р. було затверджено проєкт архітектора О. Ширшова, але вирішення фасадів не задовольнило замовника, і в тому ж році було оголошено конкурс. Із п'яти поданих проєктів журі відібрало один, розроблений В. Кричевським.

Саме за цим проєктом і було збудовано славнозвісне Полтавське губернське земство (нині Полтавським краєзнавчий музей), яке стає своєрідним еталоном українського модерну. Високі чотирихилі, криті полив'яною черепицею дахівки, вікна у формі трапеції (характерна форма для української народної дерев'яної архітектури), виті колонки, соковиті орнаментальні мотиви – все це дало можливість авторові створити унікальний за своєю художньою виразністю образ.

Вагомий внесок у розвиток українського модерну зробили К. Жуков, Є. Сердюк, С. Тимошенко, які довгий час плідно працювали в Харкові.

Локальну течію неоукраїнського стилю репрезентує необароко, що ґрунтується на стилізації зразків українського мурованого зодчества Наддніпрянщини кінця ХVІІ ст. – середини ХVІІІ ст. (українського бароко). Вона представлена насамперед творами Д. Дяченка. Одним із кращих творів цього напрямку є Георгіївська церква-мавзолей (1910–1914 р., архітектор В. Максимов), побудована у с. Плящева на місці Берестецької битви 1651 року. У формах споруди напрочуд вдало синтезовано елементи українського бароко з характерними прийомами модерну.

Своєрідною є Галицька школа українського модерну. Над пошуками специфічних для Прикарпаття архітектурних форм плідно працювали львівські зодчі І. Левинський, О. Лушпинський, Т. Обмінський, Л. Левинський. Палким пропагандистом стилю був І. Левинський, під керівництвом якого було зведено будинок страхового товариства «Дністер» (1906 р.) і бурсу Українського педагогічного товариства (1908 р.) у Львові з високими чотирихилими дахами з великими виносими карнизів, баштами з шатровим покриттям, фасадами, оздобленими орнаментальними композиціями в народному стилі.

Програмним твором українського модерну на Галичині мав стати музичний інститут ім. М. Лисенка у Львові (1913–1916 рр., архітектори: І. Левинський, О. Лушпинський, Т. Обмінський, Є. Червинський). Разом із архітекторами тут працювали відомі митці М. Сосенко, Г. Кузневич.

Охорона і реставрація пам'яток архітектури. Дослідження і реставрація Успенського собору (Мстиславового храму, 1160 р.) у Володимирі-Волинському (1900 р., архітектор Г. Котов, дослідження і обміри А. Прахова).

Ініціатором проведення робіт із реставрації пам'яток архітектури Волині й засновником української школи реставрації був професор В. Леонтович, який у 1905–1914-х рр. обіймав посаду єпархіального архітектора Волинської губернії. За його проектами було реставровано і пристосовано для розміщення історичного музею та міської бібліотеки «вежу муровану» Острозького замку.

Архітектура 1920-х рр. Загальна характеристика. Архітектура України пішла шляхом пошуку нових архітектурних форм і планувальної організації споруд залежно від їх функціонального призначення, раціонального застосування будівельних конструкцій і матеріалів, нових принципів розселення. Проте розуміння нового і творчі позиції зодчих були вкрай розбіжними. Новаторство і національна форма, шляхи естетичного осмислення нових для того часу будівельних матеріалів і конструкцій, архітектурна творчість та індустріалізація будівництва, новації в містобудівній організації міст і вплив нового побуту на

архітектуру – вирішення цих проблем бачили по-різному як окремі майстри, так і творчі об'єднання, між якими точилася безкомпромісна боротьба, коли брак аргументів підмінявся звинуваченнями в контрреволюції.

В архітектурі конструктивізму в Україні створені споруди, які увійшли до скарбниці світового здчества. До архітекторів конструктивістів належали: І. Малозьомов, О. Вербицький. Г. Яновицький, І. Мілініс, О. Молокін, Я. Штейнберг, О. Дмитрієв. Вітчизняні конструктивісти, на відміну від зарубіжних, декларували врахування в архітектурній творчості національно-побутових, кліматичних та економічних передумов розвитку архітектури.

Інші здчі продовжували використовувати форми класики: харків'яни В. Естрович і О. Бекетов, кияни П. Альошин і В. Риков, львів'яни І. Багенський та Є. Червинський, дніпровці О. Красносельський та В. Самодрига.

Третій напрям представлений майстрами, котрі займалися пошуками української традиційної своєрідності в архітектурі. Вони надихалися формами дерев'яного здчества (М. Даміловський, В. Троценко, Ю. Мазуленко) та українського бароко (Д. Дяченко). Цей напрям засудили більшовицькі ідеологи.

Містобудування. Принципово відмінні ідеї «міста-саду» і «промислового міста» зумовили чіткий розподіл типів розселення на «дезурбанізм» і «урбанізм», які найповніше виявили себе у 1920-х роках.

На розвиток міст України вплинула ідея лінійної потоково-функціональної схеми М. Мілютіна із зонуванням території на паралельні смуги: транспорт, виробництво, комунальна зона, зелена смуга й житлова зона. За цією схемою споруджували соцмісто «Новий Харків», розроблене 1929 р. колективом архітекторів під керівництвом П. Альошина. Автором соцміста Кривого Рогу є В. Заболотний. Соцмісто «Велике Запоріжжя», що також зводили з 1929 р. за проектом Г. Орлова і В. Лаврова. Соцмісто Краматорська будували під керівництвом О. Дмитрієва.

Будинки розмішувати по геліотермальній осі – бічні фасади орієнтовано на схід і захід, а всі торці тільки на південь і північ. Таку саму орієнтацію мали будинки-комуни, дитячі ясла-сади, фабрики-кухні та інші складові забудови соціалістичного міст.

Наймасовішим було будівництво робітничих і шахтарських селищ, наприклад, ШтерГРЕС Луганської області (1924 р.). Проєкт розробив архітектор О. Бекетов.

Селища входили і до структури великих міст (селище Харківського паровозобудівного заводу, 1924 р., за проєктом В. Троценка).

Генплан Донецька (1930 р., архітектори: П. Головченко й А. Станіславський) уперше в історії вітчизняного, і не лише вітчизняного містобудування найповніше врахував специфіку шахтарського міста.

Генплан «Великого Запоріжжя» на 500 тис. жителів, одна з класичних робіт у галузі містобудування (архітектори: І. Малоземов, В. Орехов, В. Андрєєв, О. Касьянов, Б. Приймак, С. Клевацький, під керівництвом проф. П. Хаустова).

Архітектура житла. У 1920-х рр. з'явилися нові типи житла. Арсенал житла поповнили будинки-комуни (житлові комбінати).

Для студентів зводили гуртожитки: «Гігант» у Харкові (1929 р., архітектори: О. Молокін, В. Іконніков); гуртожиток студентів Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту (1931 р., архітектор К. Щукін).

Громадські споруди. Новим типом громадських споруд стала «фабрика-кухня» – масова робітнича їдальня із самообслуговуванням.

Наймасовішими спорудами цього часу стали робітничі клуби, які будували на кошти профспілок робітників: Палац робітника в Харкові, нині Палац культури залізничників, (1932 р., архітектор О. Дмитрієв); Палац культури металургійного заводу у Донецьку і клуб Новокраматорського машинобудівного заводу у Краматорську.

Першим вищим навчальним закладом цього періоду стала Сільськогосподарська академія в Голосієві (м. Київ, 1925 р., за проєктом Д. Дяченка) із творчим використанням форм і прийомів українського бароко.

Заклади медицини. Зразкова робітнича поліклініка побудована у 1927 р. за проєктом В. Естровича в Харкові. В одному розвиненому об'ємі зручно розмішені клінічна лікарня, поліклініка і зал санітарної освіти.

Централізована схема планувальної організації властива поліклініці та лікарні на 300 ліжок, зведеної у Шостому селищі Запоріжжя (1931 р., архітектор Л. Юровський).

Найбільшою лікувальною спорудою Львова став зведений коштом каси взаємодопомоги хворих санаторій-лікарня на 240 ліжок на вул. Лисенка, 31 (1930 р., архітектор А. Каменобродський).

Лікувально-оздоровчі функції в 1920-х рр. виконували лазні, наприклад, лазня заводу «Серп і молот» у Харкові (1927 р., архітектор В. Богомолів).

Транспортні споруди цієї доби представляє залізничний вокзал у Києві (1927 р., архітектор О. Вербицький).

У 1920-х рр. у всіх великих містах України зводяться пошти-телеграфи (проєкт О. Мордвинова для Харкова).

Значну увагу приділяли адміністративним спорудам: банк у Донецьку (1930 р., архітектор О. Молокін), будинок Рад у м. Первомайську Миколаївської області (1927 р., архітектор В. Естрович). Найбільшою будівлею у західному регіоні є восьмиповерховий Будинок канцелярій у Львові (1928 р., архітектор Р. Мюллер), споруджений у формах функціоналізму.

Найзначніший ансамбль адміністративних споруд зведено у Харкові на площі Свободи. Її форму визначив В. Троценко. Площа складається з двох частин: одна – у формі кола діаметром близько 300 м: друга – прямокутна, що примикає до першої з боку вулиці Сумської (430 м × 115 м).

У 1925 р. оголошено архітектурний конкурс на кращий проєкт Держпрому. Першу премію отримав проєкт під девізом «Незваний гість» (архітектори: С. Серафимов, М. Фельгер, С. Кравець), який і взяли для реалізації. Керівником будівництва призначили інженера-будівельника П. Ротерта.

Конструктивною основою Держпрому є залізобетонний каркас із заповненням цегляним муруванням і подальшим ретельним отинькуванням гладких площин стін і велетенських віконних вітражів – горизонтальних і вертикальних.

Складовою ансамблю мали стати Будинок проєктних організацій (1933 р., архітектори: С. Серафимов, М. Зандерберг-Серафимова), Будинок кооперації (О. Дмитрієв і О. Мунц), готель «Інтернаціонал» (1934 р., архітектор Г. Яновицький) і будинок ЦК ВКП(б) – результат реконструкції та надбудови архітектором Я. Штейнбергом будинку початку ХХ ст. Ці споруди репрезентували чітко окреслений конструктивістський напрям.

У 1930 р. було оголошено ний конкурс на проєкт нового типу «Театру масового музичного дійства» для Харкова.

Архітектура промислових споруд. Дніпровська гідроелектростанція стала символом індустріалізації країни. Її проєктування та будівництво (1927–1932 рр., архітектори: В. Веснін, М. Коллі, Г. Орлов, С. Андрієвський) мали величезний вплив на розвиток промислової архітектури і будівельної техніки.

Пошуки нових архітектурних форм під впливом конструктивізму простежуються у вирішенні об'ємно-просторових композицій Київської районної електростанції (1926–1930 рр., архітектори: А. Буров, М. Парусников, Г. Гольц) тощо.

У стислі строки було споруджено комплекс Харківського тракторного заводу (1930 р., Держлпроектбуд-І, Укрпромаш, під керівництвом архітектора В. Богомолова). У вирішенні його генерального плану гармонійно поєднано технологічну та архітектурну ідеї. Головна заводська вулиця – бульвар – є

основною композиційною віссю, що збігається з напрямком технологічного потоку.

Архітектура 1920-х рр. – початку 1930-х рр. – явище багато в чому унікальне і вкрай суперечливе, що передусім визначалось існуванням трьох несхожих стилістичних напрямів (конструктивізм, історизм, національне відродження).

Більшовицька влада прагнула поставити мистецтво під пильний контроль – у 1933 р. було ліквідовано всі творчі організації зодчих і незабаром створено Спілку архітекторів СРСР, яка нав'язала митцям творчий метод соціалістичного реалізму. Так усі здобутки архітектури 1920-х рр. було скасовано.

Архітектура 1930–1950-х рр. Головне у розвитку архітектури 1930-х рр. в Україні – це директивна зміна стилістичної спрямованості архітектури, яка віднині мусила базуватися на засадах опанування ренесансною та класицистичною спадщиною. Це дуже суперечливе явище, і головним тут є нав'язана комуністичною доктриною зміна стилістичної спрямованості з конструктивізму на обов'язковий радянський класицизм, що за ідеологічними доктринами того часу начебто відповідав методології соціалістичного реалізму. Одночасно було затавровано праці вітчизняних конструктивістів та зодчих, що займалися пошуками національно своєрідних архітектурних форм. Спеціально створена спілка архітекторів, партійні та державні органи контролювали неухильне втілення у практику засад соціалістичного реалізму.

Для архітектури повоєнного десятиліття характерні орієнтація на стилізацію ордерних форм, підкреслена монументалізація окремих споруд і містобудівних ансамблів, таких як величний київський Хрещатик чи маленька Нова Каховка. Якщо забудові Запоріжжя, Донецька, Луганська, Одеси, Миколаєва, Херсона притаманна орієнтація на класицизм чи ренесанс, то в архітектурі Києва, Чернігова, Полтави, Харкова згадані вище архітектурні форми співіснують із деталями, властивими українському бароко.

Було відбудовано майже повністю знищені Тернопіль і Севастополь, центри Києва, Донецька, Дніпра, Чернігова, Миколаєва та інших міст. На карті України з'явилися Нова Каховка, Марганець, Червоноград, Нововолинськ і десятки інших міст та селищ. Архітектурі повоєнної доби притаманні незбагненні для наших сучасників піднесеність і помпезність. Зодчі мовою архітектури відтворювали показну велич радянської держави. Але їхній творчості були притаманні стилістична єдність, висока майстерність, професійна культура. Архітектура повоєнної доби і тепер визначає своєрідне архітектурне обличчя міст України (вул. Хрещатик у Києві, просп. Д. Яворницького у Дніпрі).

Тема 15 Архітектура України другої половини ХХ ст.

Цей період чітко окреслений соціально-економічними умовами та напрямом розвитку будівництва, орієнтованим на індустріалізацію. Найхарактерніші риси, притаманні вітчизняному зодчеству цієї доби, – тотальна індустріалізація і типізація проєктної справи, що звели нанівець престиж архітектора.

Ознакою архітектури 1960-х рр. є контраст між примітивним масовим типовим житлом (5-поверхові житлові будинки) і водночас поява унікальних громадських споруд в стилістиці так званого «модернізму другої хвилі». В унікальних спорудах спочатку простежувалося пряме цитування творів відомих зарубіжних зодчих, а потім з'явилися й оригінальні об'ємно-просторові вирішення, які залишили слід в історії вітчизняної архітектури.

Містобудування. У цей час архітектори почали розробляти генплани з пропозиціями розміщення нових житлових районів, що повинні були органічно увійти в розпланувальну структуру міст. У 1970–1980-х рр. розроблено основні положення розпланування та забудови 441-го міста і 915-ти селищ міського типу. Створено систему містобудівного проєктування – від розробки проєктів районного розпланування, генеральних планів міст до проєктів детального розпланування і

розробки проєктів окремих об'єктів. Характерною тенденцією в містобудуванні 1980-х рр. була розробка генеральних планів міст разом із приміською зеленою зоною, що поєднується із зеленим насадженням міста, і є місцем відпочинку (проєкти для Києва, Харкова, Львова, Донецька, Запоріжжя, Дніпра тощо).

Найповніше нові ідеї було втілено в генпланах Запоріжжя (1965 р.), Києва (1966 р.), Львова (1966 р.), Одеси (1966 р.), Харкова (1967 р.), Донецька (1970 р.), Дніпра (1970 р.).

Складні транспортні проблеми було вирішено будівництвом Київського (1960 р.) та Харківського (1975 р.) метрополітенів, розпочато будівництво метро у Дніпрі.

Житлове будівництво. Під час вирішення проблеми нестачі житла, що була надзвичайно актуальною, індустріальними методами масово споруджували некомфортне соціальне житло. Водночас посімейне заселення квартир значною мірою зняло гостроту житлової проблеми.

Новим помітним явищем було експериментальне проєктування житла (будинки із залізобетонних блок-кімнат, шумозахисні будинки, висотні будинки зведені методом підйому поверхів тощо).

Громадські споруди. Типове проєктування характеризує й архітектуру більшості громадських споруд – медичні установи, підприємства торговельно-побутового обслуговування. У контрасті до цих типових будівель унікальні громадські споруди виступають як зразки професіоналізму та творчої індивідуальності: готель «Салют» (1984 р., м. Київ, архітектори: А. Мілецький, В. Шевченко, Н. Слогоцька); бібліотека УкрІНТЕІ (1971 р., м. Київ, архітектори: Ф. Юр'єв, Л. Новіков); пансіонат «Дружба» (1985 р., селище Курпати, АР Крим, архітектори: І. Василевський, Ю. Стефанчук, В. Дивнов). Характерною рисою архітектури громадських споруд стало функціонально невиправдане використання великих площин скла. Досягненням можна вважати розкриття інтер'єрів назовні та їх органічний зв'язок із довкіллям. З'явилися асиметричні вирішення об'ємів.

Простоту архітектури компенсували застосуванням синтезу мистецтв – на фасадах і в інтер'єрах створювали тематичні мозаїчні й рельєфні панно.

Архітектурна творчість 1965–1980-х рр. вже не зазнавала жорсткого ідеологічного тиску, продовжилися пошуки національно своєрідної архітектури (пансіонат «Гуцульщина» в Яремчі Івано-Франківської області, 1968 р., архітектори: В. Лукомський, І. Боднарук, І. Гринів).

Індустріалізація будівництва в руках здчих все більше підкорялася вимогам естетики і здорового глузду. Були зроблені певні кроки на шляху створення комфортного житла, з'явилися нові типи громадських споруд – палаци одруження (в Києві, Луцьку, Запоріжжі, Полтаві), будинки природи, навчально-виховні комплекси, нові шкільні й дошкільні заклади. Значний вплив на формотворення мав розвиток вантових конструкцій: кіноконцертний зал «Україна» у Харкові (1963 р., архітектори: В. Васильєв, Ю. Плаксів та інші), які дали змогу перекривати великі прогони критих ринків, вокзалів, гаражів, промислових споруд (типові круглі ринки, архітектор А. Аніщенко; лижний трамплін у Києві, 1967 р., інженери: Л. Дмитрієв та інші). Було споруджено нові театри з асиметричними об'ємно-просторовими рішеннями із врахуванням містобудівної ситуації: театр у м. Ужгород (1987 р., архітектори: С. Афзаметдінова, Б. Жежерін та ін.).

Значну увагу приділяли:

1. Реконструкції сіл (с. Моринці на Черкащині – батьківщині Т. Шевченка, 1964 р., архітектор Г. Панько).

2. Розробці наукових засад комплексної охорони: архітектурні заповідники в історичних центрах Львова (1975 р.), Чернігова (1978 р.), Переяслава (1979 р.), Острога (1981 р.), Луцька (1985 р.), Путивля (1986 р.), Києва (1987 р.); музеї народної архітектури у Києві, Львові, Переяславі, Ужгороді, Чернівцях

3. Реставрації пам'яток архітектури: Каплиця Трьох Святителів, Успенська церква (1972 р.) і Домініканський монастир (1974 р.) у Львові

(реставратор І. Старосольський); замок «Паланок» в Мукачевому (1970–1973 рр.); костюл у Дрогобичі (1987 р., реставратор І. Могитич); Троїцький монастир в Межирічі на Рівненщині (1972–1978 рр., реставратор О. Годованюк); Спасо-Преображенський собор (1982 р.), Троїцький монастир (1984 р.) у Чернігові (реставратор М. Говденко); Іллінська церква в Суботові на Черкащині (1977 р., реставратор С. Кілессо).

Загалом архітектурі України 1955–1990-х рр. притаманний інтенсивний розвиток усіх типів громадських споруд, що виявився передусім у нових формах їхньої функціональної організації, послідовного збільшення місткості і кооперування. Все більшого значення набували громадські споруди багатоцільового використання.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія українського мистецтва : у 5 т. / [голов. ред. Г. Скрипник]. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006.

Т. 1 / Мистецтво первісної доби та стародавнього світу / [В. Білозор, Є. Гороховський, Р. Забашта та ін. ; за ред. Р. Михайлова, Р. Забашта]. – 2008. – 709 с. : іл. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003050, вільний).

Т. 2 / Мистецтво середніх віків / [В. Александрович, Є. Архипова, О. Брайчевська та ін. ; за ред.: Л. Ганзенко та ін.]. – 2010. – 1293 с. : іл. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003051, вільний).

Т. 3 / Мистецтво другої половини XVI–XVIII століття / [Н. Акчуріна-Муфтієва, В. Александрович, С. Бушак та ін. ; за ред. Д. Степовик]. – 2011. – 1087 с. : іл. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003052, вільний).

Т. 5 / Мистецтво XX століття / [наук. ред. Т. Кара-Васильєва]. – 2007. – 1047 с. : іл. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003053, вільний).

2. Історія української архітектури / Ю. С. Асєєв, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк [та ін.]; за ред. В. І. Тимофієнка. – Київ : Техніка, 2003. – 472 с. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://art.lib.kherson.ua/aseev-yus-istoriya-ukrainskoi-arhitekturi.htm>, обмеж.).

3. Академік архітектури О. М. Бекетов. Архів документів (1891–1941) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; [наук. ред. В. М. Бабаєв, М. А. Балишев ; авт.-упоряд. О. В. Балишева ; ред.-упоряд. : Т. П. Єлісеєва, А. М. Миколюк ; наук. консульт. Д. М. Вітченко]. – Харків : Золоті сторінки, 2022. – 652 с. – (До 160-річчя від дня народження Академіка архітектури О. М. Бекетова). – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://storymaps.com/uk/stories/1d98681d88034fdd82cbf5abb3d275b7>, обмеж.).

4. Вітченко Д. Німий свідок Берестецької битви: про джерело нашої пам'яті – Михайлівську церкву с. Плящева / Д. Вітченко // День. – 2013. – 11 лип. – С. 11. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/nimyy-svidok-berestetskoyi-bytvy>, вільний).

5. Вітченко Д. М. Будинок Василя Кричевського на вул. Котляревського, 13 у Харкові: дослідження, шляхи збереження та реставрації / Д. М. Вітченко // Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей. – Харків : Курсор, 2023. – № 52. – С. 108–120. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/fbe50944-3661-4829-a117-d79e3b43506d>, вільний).

6. Вітченко Д. М. Маловідома архітектурна спадщина Василя Кричевського: особливості дослідження, збереження та реставрації / Д. М. Вітченко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник КНУБА. – Вип. 66. – 2023. – С. 3–13. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.66.3-13>, вільний).

7. Вітченко Д. М. Будинок Володимира Чубука-Подільського авторства Василя Кричевського в місті Переяславі: особливості дослідження, шляхи збереження та реабілітації / Д. М. Вітченко // Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва». – 2023. – Вип. 34. – С. 9 – 14. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-34-1>, вільний).

8. Вітченко Д. Історичне планування м. Вовчанськ Харківської області: особливості збереження та регенерації / Д. Вітченко // Сучасні проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. – 2024. – Вип. 21. – С. 131–140. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://science.lpnu.ua/uk/fortyfikaciyi/vsi-vypusky/volume-21-2024/istorychne-planuvannya-m-vovchansk-harkivskoyi-oblasti>, вільний).

9. Вітченко Д. М. Традиційні джерела української самобутності в творчості архітектора В. К. Троценка 1920-х рр. / Д. М. Вітченко, А. В. Сегай // Теорія та практика дизайну. – 2025. – № 37.– С. 32 – 42. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2025.37.3>, вільний).

10. Вітченко Д. М. Планування та забудова селища-саду «Жовтневе» у м. Краматорськ як пам'ятка містобудування / Д. М. Вітченко, А. В. Губанов // Регіональні проблеми архітектури та містобудування. – 2025. – № 19.– С. 18 –26. – Існує електрон. версія. (Режим доступу: https://axi-pnam.com.ua/images/Csa/AxiPnam19_2.pdf, вільний).

11. Вітченко Д. Романтична робітничка мрія – одноповерховий Харків: житлові котеджі робітничих селищ у Харкові 1923–1924 рр. [Електрон. ресурс] / Д. Вітченко // CONSTRUCTIVISM.KHARKIV: вебпортал про спадщину авангардної архітектури Харкова, 1920–1930-х рр. – Електрон. текст. дані. – Харків, 2020. – Режим доступу: <https://constructivism-kharkiv.com/obiekty/12-01-45-kotedzhi-robitnichogo-selischa-trotsenka>, вільний (дата звернення: 02.04.2026). – Назва з екрана.

Електронне навчальне видання

ВІТЧЕНКО Денис Миколайович

ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми навчання зі спеціальності G17 – Архітектура та містобудування)

Відповідальний за випуск *М. А. Любченко*

Редактор *Б. О. Хільська*

Комп'ютерне верстання *Д. М. Вітченко, І. В. Волосожарова*

План 2026, поз. 56Л

Підп. до друку 12.06.2026. Формат 60 × 84/16.

Ум. друк. арк. 4,0.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Черноглазівська, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: office@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 8386 від 14.07.2025.